

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету комп'ютерних та інформаційних технологій

за: ОП Інженерія програмного забезпечення в індустрії, спеціальності F2. Інженерія програмного забезпечення, галузі знань F. Інформаційні технології; ОП Комп'ютерні науки, спеціальності F3. Комп'ютерні науки, галузі знань F. Інформаційні технології; ОП Інформаційні системи та технології охорони і безпеки, спеціальності F6. Інформаційні системи і технології, галузі знань F. Інформаційні технології; ОП Автомобільна електроніка, спеціальності G5. Електроніка, електронні комунікації, приладобудування та радіотехніка, галузі знань: G Інженерія, виробництво та будівництво; ОП Комп'ютерна інженерія, спеціальності F7. Комп'ютерна інженерія, галузі знань F. Інформаційні технології та ін.

денної та заочної форм навчання

УДК 343.121

С 24

До друку

Голова вченої ради факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій ЛНТУ _____ Галина Герасимчук

Затверджено вченою радою факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій ЛНТУ, протокол № __ від «__» _____ 2026 року

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій ЛНТУ

Директор бібліотеки _____ Наталія Поліщук

Рекомендовано до видання на засіданні кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ, протокол № _від «_» _____ 2026 року.

Завідувач кафедри соціогуманітарних технологій _____ Оксана Жук

Укладач: _____ Тетяна Полухтович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Рецензент: _____ Ольга Піменова, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Відповідальний за випуск: _____ Оксана Жук, кандидат історичних наук, завідувач кафедри соціогуманітарних технологій ЛНТУ

Соціально-правові студії: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету комп'ютерних та інформаційних технологій денної і заочної форм навчання / уклад. Т. Полухтович. Луцьк: відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2026. 48с.

Методичне видання складене з метою засвоєння студентами лекційних тем з дисципліни «Соціально-правові студії» та успішного написання ними модульних контрольних робіт. Містить тематику і план лекцій, рекомендовані джерела інформації; відомості про оцінювання здобувачів.

Зміст

<i>ВСТУП</i>	<i>4</i>
<i>1. Тематика лекцій</i>	<i>4</i>
<i>2. Рекомендовані джерела</i>	<i>44</i>
<i>3. Оцінювання студентів</i>	<i>45</i>

ВСТУП

Методичне видання, розроблене відповідно до робочої програми з дисципліни «Соціально-правові студії», з урахуванням мети – формування у майбутніх фахівців системи знань про розвиток і функціонування соціальної, політичної систем суспільства, розуміння сутності соціального життя, навичок аналізу соціальних, політичних явищ і процесів, соціальної діяльності та поведінки; засвоєння основних правових понять і категорій, дії механізму правового регулювання за різними галузями права, – допоможе студентам-першокурсникам одержати ґрунтовні знання з соціології, політології та права на рівні їхнього предмета, категоріального апарату, методологічних, теоретичних і прикладних аспектів; сформуванню умінь комплексно й адекватно застосовувати знання при вирішенні конкретних завдань, а також навичок аналізу соціальних, політичних, правових явищ і процесів.

Тематика лекцій

Змістовий модуль 1. Теоретичні основи науки соціології

Тема 1. Соціологія як наука про суспільство

Соціологія як наука про суспільство. Об'єкт і предмет соціології. Специфіка соціологічного підходу. Генезис ідей про предмет соціології. Структура соціологічних знань. Функції соціології та зв'язок з суспільними науками. Характерні риси розвитку соціології в добу глобалізації.

Література: 1-28

Соціологія – наука про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів, про механізми, принципи їх взаємодії. Об'єкт і предмет соціології не є тотожні. Об'єкт – це все, на що спрямоване дослідження. Проте, один і той самий об'єкт можуть вивчати різні науки. Предмет завжди чітко окреслює сферу і мету дослідження, є відображенням об'єкта. Отже, об'єктом соціології можна вважати вивчення соціальної системи як загалом, так і окремих її елементів. Предметом соціології є окремі аспекти, особливості, відносини об'єкта дослідження. Сучасне тлумачення предмета соціології має враховувати, насамперед те, що вона є специфічним науковим знанням про суспільство, яке відрізняється від інших суспільних наук і має свій самостійний предмет.

*Соціологія як самостійна галузь наукового знання виникла досить пізно, у 30-40-х роках XIX ст. у Франції. Біля її витоків стояли такі видатні вчені, як: [О.Конт](#), [М.Вебер](#), [Е.Дюркгейм](#), [Г.Спенсер](#). Перший, хто переглядає усталену класифікацію наук і виділяє в ній окрему науку про суспільство, є французький вчений [Огюст Конт](#) (1798–1857), якого і вважають засновником соціології. У його шеститомній праці “Курс позитивної філософії” вжито поняття “соціологія” і обґрунтовано його предмет і метод. О. Конт створює свою класифікацію наук, розміщуючи відповідно до історії їх виникнення, розвитку і залежності одна від одної у вигляді певних сходинок: соціологія – соціальна фізика – біологія – хімія – фізика астрономія – математика. Він досліджував **ТРИ СТАДІЇ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУ**: теологічна охоплює час від давнини до 1300 року і характеризується пануванням релігійного світогляду в сукупності з військово-авторитарними режимами на чолі з жерцями й військовими. *Метафізична стадія* продовжується до 1800 року; її основою стає метафізичний спосіб пояснення існуючого, в тлумаченні речей і явищ без опори на емпіричні (дослідні) дані. Тут на перший план у духовній сфері висуваються філософи, а в політичній – юристи, публіцисти, літератори. *Позитивна стадія* – це стадія розвитку наук, зростання їх суспільної значущості і*

впливу на всі сторони життя суспільства. На думку Конта, людський розум у своєму розвитку проходить також *три стадії*, яким відповідають три стадії історичного прогресу: *теологічна, метафізична і позитивна*. О. Конт засновує соціологію як самостійну позитивну науку і виступає основоположником школи соціологічного позитивізму. Г. Спенсер є продовжувачем контівської позитивістської лінії в соціології.

Тема 2-3 Соціологія: історія становлення та розвитку

Ранні етапи формування соціальних знань.. Соціальні знання епохи Середньовіччя. Перші спроби формування соціологічних знань. Класична соціологія XIX ст.: ідеї О.Конта, Г.Спенсера, Е.Дюркгейма, М.Вебера. Зміст і особливості американської соціології XIX-XX ст. Розвиток соціальних і соціологічних знань в Україні до XX ст. Новітня соціологія.

Література: 1-28

Ім'я Алексіса де Токвіля (1805-1859, фрунцузький суспільствознавець) не фігурує серед зачинателів соціології... у Франції. Але в англосаксонських країнах вважається одним із найближчих політичних мислителів. Токвіль написав дві головні книги *“Про демократію в Америці”* та *“Давній порядок і революція”*. Одна – присвячена Америці, інша – Франції. На його думку, демократія – це зрівняння умов життя. Демократичним можна вважати суспільство, в якому більше не існує відмінностей між станами і класами, в якому всі індивідууми, що складають колектив, рівні в соціальному плані. Соціальна рівність – це ні в якому разі не інтелектуальна, ні економічна... означає, що немає спадкової відмінності суспільного становища й усі види діяльності, титули, почесті доступні кожному. Отже, в самій ідеї демократії закладена соціальна рівність і тенденція до однакового способу і рівня життя.

Свобода не може ґрунтуватися на нерівності, вона має спиратися на демократичну реальність з її рівністю умов і бути захищеною інститутами, взірцем вважав Америку. Перша складова поняття свободи – це відсутність свавілля. Коли влада здійснюється тільки згідно із законами, люди є в безпеці. Втім, треба остерігатися людей: вони не настільки добродішні, щоб підтримувати абсолютну владу; нікому не слід надавати абсолютну владу.

У 1 томі *“Про демократію в Америці”* Токвіль перелічує причини, що роблять американську демократію ліберальною. Називає 3 роди причин, як: *випадкова і своєрідна ситуація, в якій опинилося американське суспільство; закони; звички і звичаї*. Випадкова і своєрідна ситуація – це водночас географічний простір, на якому осіли емігранти, що приїхали з Європи, і відсутність сусідніх держав, ворожих чи принаймні небезпечних. Справжніми причинами свободи, яку має американська демократія, слугують добрі закони, а ще більшою мірою звички, звичаї та вірування, без яких там не було б свободи. У своїй книзі він писав: *“Якби у світі існували маленькі країни, а про великі не було б і згадки, то людство, без жодного сумніву, стало б щасливішим і вільнішим. Однак існування великих держав – неминуче. Ця обставина приводить до того, що в світі для забезпечення національного добробуту з'являється такий новий елемент, як сила...”*

Іван Франко “Що таке поступ”

“Хто каже “поступ”, той каже дві річи. Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге – друге не так певне, більше питане: чи змінюється на ліпше чи на гірше?.. Певна річ, коли беремо на увагу сам початок людського розвою, оту добу дикого стадового життя в лісах та печерах і порівняємо з теперішнім.., то мусимо визнати: поступ веде до добра. Але маємо інші приклади. Поступ не все будує, але часто руйнує... Друге те, що поступ не йде рівно, а хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесиля і зневіри. А третє, що той поступ не держиться одного місця, лишаючи по часах оживленого руху пустоту і занепад...”

Головна різниця між диким і цивілізованим чоловіком... впливає з поділу праці. Дикий чоловік робить сам собі все, чого потребує; чого сам не зробить, без того мусить обійтися. Освічений чоловік робить якусь обмежену роботу, проте користується роботою інших. Він живе у хаті, але її не збудував... ”

Тема 4-5. Суспільство як цілісна система

Соціальні зв'язки та відносини. Соціальні спільноти. Сутність і типологія суспільств. Характеристика соціальної структури суспільства. Теорії соціальної мобільності і соціальної стратифікації. Поняття соціальної інфраструктури. Теорії постіндустріального суспільства.

Література: 1-28

Тема 6. Соціалізація людини. Особистість та суспільне життя

Основи суспільного життя. Етапи та моделі соціалізації. Особистість як предмет аналізу. Соціальний статус і соціальні ролі особистості. Процес соціалізації особистості. Соціологічна структура особистості Соціальні типи особистості. Соціальна взаємодія і девіація. Соціальні відносини та соціальні конфлікти.

Література: 1-28

Тема 7. Галузеві соціологічні теорії: соціологія сім'ї

Виникнення та розвиток соціології сім'ї. Поняття та категорії соціології сім'ї Сімейна поведінка людини. Сімейна соціальна спільність: сім'я як мала соціальна група і як соціальний інститут. Типологія сімейних структур. Функції сім'ї. Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї. Сім'я і гендер.

Література : 1-28

Змістовий модуль 2. Теоретичні основи науки про політику і права

Тематика лекцій

Тема 8. Політологія як наука

Політика як об'єкт політології. Предмет, структура та функції політичної науки. Влада як центральна категорія політології.. Політична еліта як основний суб'єкт політичної влади.

Література: 1 – 28

Політологія розглядається як наука про політику в усіх її проявах. Видатний німецький соціолог, один із засновників нової політичної науки , **Макс Вебер**, розглядаючи зміст політики, відзначав: «Хто займається політикою, той прагне до влади, або до влади як засобу, підпорядкованому іншим цілям (ідеальним чи егоїстичним), або до влади «заради неї самої», щоб насолоджуватися почуттям престижу, яке вона дає...». Історія знає чимало прикладів, коли людина, яка успішно реалізувалася в тій чи іншій сфері, поєднує свої професійні інтереси з політичними – 40-й президент США Р. Рейган – кіноактор, Лех Валенса – лідер громадського руху «Солідарність» був президентом Польщі, український президент В. Зеленський в минулому займався акторською діяльністю. Багато людей, навпаки, не цікавляться політикою. Для одних вона складна для розуміння, інші зрідка цікавляться нею, скажімо: приймаючи участь у виборах. Людина, залучена у політику самим фактом свого існування в суспільстві. Давньогрецький філософ Арістотель відзначав, що людина за своєю природою є істотою політичною, вказуючи на те, що жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна. Макс Вебер, розмірковуючи про різні форми політичної діяльності, виділяв два її види: жити «задля» політики, і «за рахунок» політики. «Той, хто живе «задля»

політики, в якому внутрішньому сенсі творить «своє життя із цього» або він відкрито насолоджується володінням владою, яку здійснює, або черпає свою внутрішню рівновагу й почуття власного достоїнства зі свідомості того, що слугує «справі», й тим самим надає сенсу своєму життю. Мабуть, саме в такому глибокому внутрішньому сенсі будь-яка серйозна людина, що живе для певної справи, живе також і цією справою. «За рахунок» політики як професії живе той, хто прагне зробити з неї постійне джерело прибутку; «задля» політики – той, у кого інша мета. Отже, політика є невідомою частиною суспільного життя.

-«Політика – це процес керування» (О.Ренні);

-«Політика – це владний розподіл цінностей усередині суспільства» (Д.Істон);

-«Політика – це мистецтво та практика забезпечення групових цілей» (К.Райт).

Сам термін «політика» з'являється у роботах давньогрецького філософа *Арістотеля*, який розглядав різні форми правління грецьких полісів. Політику розумів як особливий спосіб організації управління суспільством. З одного боку – це особлива система і спосіб реалізації влади, з іншого боку – способи взаємодії індивідів усередині суспільства. В працях античних філософів формуються перші наукові категорії... На думку *Платона*, «місто народжується тоді, коли кожний з нас сам для себе стає недостатнім і має нестаток у багатьох». «Там, де закон – владика над правителями, а вони його раби, я вбачаю порятунок держави...» *Полібій*: «Якщо ми зосередимо увагу на владі консулів, держава представляється монархічною, якщо на владі сенату – аристократичною, якщо на владі народній – демократичною».

У середні віки (У-ХУ ст.н.е.) у Західній Європі панував релігійний світогляд. *Фома Аквінський*, який здійснив синтез аристотелівського вчення про політику з християнськими поглядами, обґрунтував божественну природу будь-якої влади, розглядав політику як винятково людську діяльність, яка повинна слідувати релігійним канонам. «Якщо для людини природно, що вона живе в суспільстві, то людям потрібно, щоб було в них те, чим суспільство керується... Управляти краще одному, аніж багатьом, адже вони тільки наближаються до того, щоб стати єдиним цілим». *Нікколо Макіавеллі* називають засновником нової політичної науки (праці «Державотворець», «Роздуми про першу декаду Тита Лівія»). Оцінюючи зміни, які відбулися в розвитку суспільства та суспільних відносин, Макіавеллі відзначає, що, на відміну від полісів, у політичному керуванні яких безпосередньо брали участь усі громадяни, а поняття «держава» і «суспільство» були невіддільні одне від одного, у великих державах, що сформувалися за часів середньовіччя, влада концентрується в руках невеликої правлячої верхівки і здійснюється за допомогою особливого апарату. Саме Макіавеллі вперше використовує термін «держава» для позначення політичної форми організації суспільства. Здійснює розмежування політики, філософії та етики, замінюючи середньовічну концепцію божественного походження політичної влади обґрунтуванням політики як окремої сфери людської діяльності. «Існує всього два способи досягнення мети: шлях закону і шлях насильства. Правитель не повинен вибирати одне з двох, він повинен уміти користуватися обома способами... Розумний правитель не може й не повинен залишатися вірним своїй обіцянці, якщо це шкодить його інтересам і якщо відпали причини, що спонукали його дати таку обіцянку».

Проблеми політичної влади і розуміння політики порушуються у політичних теоріях Нового часу (ХУІ-ХУІІІ ст.), зокрема у роботах *Томаса Гоббса*, *Джона Локка*, *Ж-Ж Руссо*. *Так*, у «Двох трактатах про правління» Дж. Локк відзначає: «Політичною владою я вважаю право створювати закони, що передбачають страту й відповідно, все менш суворі міри покарання для регулювання й збереження власності, право застосовувати силу співтовариства для виконання цих законів і для захисту держави від нападу ззовні – і все це тільки заради загального блага... Оскільки люди за своєю природою вільні, рівні та незалежні, ніхто не може бути виведений із цього стану й підкорений владі іншого без своєї власної згоди». На думку *Ш.Л.Монтеск'є*, у праці «Дух законів» його принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову став обов'язковим засобом забезпечення законності, принципом сучасної демократичної, правової держави. «У державі, тобто в суспільстві, де є закони, воля може полягати лише в тому, щоб мати можливість робити те, чого треба хотіти й не бути примушеними робити те, що не повинно хотіти».

Осмислення нового змісту політики знаходить своє відображення в роботах французьких соціологів (к. ХУІІІ - поч. ХІХ ст.) *Огюста Конта, Еміля Дюркгейма, Г.Спенсера та інших*. Політика стала сприйматися не як сукупність певних засобів і методів завоювання й утримання влади, а як особливий вид суспільних відносин, сфера інтеграції або сфера боротьби індивідів, груп, спільностей. В межах такого розуміння політики виникають два підходи до її визначення – нормативний (політика як засіб забезпечення цілісності суспільства) і конфліктологічний (політика як механізм врегулювання конфліктів).

Розглядаючи осмислення політики в українській політичній думці ХІХ- п. ХХ ст, виділяють кілька основних наукових течій:

- демократичне народництво (М.Драгоманов, М.Грушевський);
- неоконсерватизм (В.Липинський, П.Куліш);
- націонал-демократія (державний націоналізм) (Ю.Бачинський);
- націонал-комунізм (В.Шахрай, М.Хвильовий)
- інтегральний націоналізм (Д.Донцов, Н.Міхновський).

ПОЛІТИКА як сукупність взаємин індивідів і соціальних груп, пов'язаних із завоюванням, утриманням і використанням влади з метою реалізації своїх інтересів.

Внутрішня структура політики може бути визначена за допомогою трьох основних понять:

- форми* (інститути політичної системи – держава та її органи влади, партійна система, групи інтересів, соціальні норми – закони, традиції та ін.);
- змісту* (який проявляється в цілях, цінностях, механізмах прийняття рішень);
- процесу* (що відбиває характер політичних відносин: реалізацію влади).

В залежності від масштабів та рівня здійснення політики, виділяють:

- світову (між державами);*
- національну (державну) політику;*
- регіональну (локальну) політику, що здійснюється на місцевому рівні.*

Функції політики:

- функція забезпечення цілісності суспільства;*
- регулятивна (управлінська);*
- функція політичної соціалізації (залучення особистості до соціально-політичних зв'язків).*

Як самостійна наука, політологія починає складатися в середині ХІХ століття. Термін «політична наука» був запропонований у 1857 р. американським вченим Ф.Лібером для кафедри, що проводила дослідження в політичній сфері. У 1871 р. в Парижі відкривається Вільна школа політичних наук, у 1880 р. – в США, а в 1895 р. формується Лондонська школа економіки і політичних наук. У 1903 р. створюється американська Асоціація політичних наук.

Серед перших наукових шкіл слід відзначити Львівську школу політичних наук, засновану в 1904 році. Значною мірою визначили загальний напрямок політичних досліджень на початку ХХ ст. роботи *М.Вебера, Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса*.

Особливістю політичної науки в США є її емпірична спрямованість. Результатом стало народження нових дослідницьких парадигм, як:

- теорія «політичної системи» (Д.Істон, Г.Алмонд);
- теорія «політичної культури» (Г.Алмонд, С.Верба);
- теорія «модернізації» (С.Хантінгтон, Ф.Ріггс).

Політологія – це наука про сутність, форми і закономірності виникнення, функціонування та розвитку політичних систем, політичних явищ і процесів, їх місце у житті суспільства.

У структурі політології виділяють два рівні:

1. Теоретичну науку. Основні її складові:

- історія політичних учень,*
- теорія політики (концепції політичної влади, політичної системи...).*

2. Прикладну науку, її змістом є розробка політичних технологій, програм і процедур, спрямованих на:

- проведення виборчих кампаній,*
- формування суспільної думки,*

врегулювання політичних конфліктів.

Функції політології:

Методологічна – розробка ефективних способів пізнання політичної реальності.

Аксіологічна – дає оцінку різним політичним подіям.

Гносеологічна – розкриває закономірності розвитку і функціонування політики.

Практична – розробка ефективних методів управління.

Функція соціалізації – формування політичної культури.

ВЛАДА є основою політики. Політологія розглядає політичну владу як можливість і здатність впливати на процес прийняття політичних рішень, їх реалізацію, а також на поведінку інших учасників політичних відносин. Вивчаючи феномен влади, політична наука використовує два підходи: *атрибутивний*, в межах якого влада розглядається як невід’ємна властивість людини, закладена в її природі, та *соціологічний*, що представляє владу як особливий вид відносин, в основі яких – панування й підкорення, що виникають між суб’єктом і об’єктом влади. Політична влада виконує в суспільстві функції організації, регуляції, контролю, керування, координації та ін. Політична влада має складну *структуру*. До основних елементів влади відносять:

-суб’єкти;

-об’єкти,

-мотиви,

-ресурси.

Суб’єктами політичної влади є: держава, політичні партії, політичні еліти, політичні лідери.

До *об’єктів* політичної влади відносять: індивідів, соціальні групи, спільноти.

Мотивами підкорення можуть виступати страх перед санкціями, звичка, авторитет суб’єкта, переконання тощо.

Ресурси влади – це сукупність засобів і методів, за допомогою яких суб’єкт політичної влади здійснює визначальний вплив на поведінку об’єкта. Виділяють: економічні, соціальні, силові, нормативні, культурно-інформаційні, демографічні ресурси.

Функціонування політичної влади здійснюється на підставі двох основних принципів: *суверенності та легітимності*. *Суверенітет* влади характеризується її верховенством і незалежністю. Виділяють державний, народний і національний суверенітет. *Легітимність* влади – це ступінь відповідності політичної влади ціннісним уявленням індивідів, соціальних груп, суспільства, переконаність у необхідності підкорення владі. М. Вебер виділяв: традиційний, харизматичний і раціонально-легальний тип легітимності влади.

Серед основних суб’єктів політичної влади особливе місце займають *політичні еліти*. *Політична еліта* – це самостійна, нечисленна соціальна група, що володіє особливими якостями, займає найвищу позицію в суспільстві та бере безпосередню участь у здійсненні рішень, пов’язаних із використанням політичної влади. Концепція еліти, що стала сьогодні класичною, була розроблена на початку ХХ століття В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельсом. До сучасних теорій еліт відносять: теорію мерітократії; демократичного елітизму; плюралізму еліт; пануючої еліти та ін. Особливе місце в межах теорії еліт займають концепції, спрямовані на виявлення еліти тоталітарного суспільства – теорії нового класу М.Джиласа та М.Восленського.

До основних функцій політичної еліти відносять:

-управлінську,

-організаційну,

-комунікативну,

-інтегративну.

Типологізувати еліту можна за цілою низкою підстав: за мірою володіння владою та способами її здійснення, за якостями її представників, за характером походження та зв’язку з політичною системою, за способами її формування, за територіальним аспектом тощо. Виділяють дві основні системи відбору (рекрутування) політичних еліт – антрепренерську систему, що діє в умовах демократії, та систему гільдій, що складається за умов існування тоталітарних або авторитарних режимів.

Тема 9. Політика і культура

Серіали та їхній вплив на політичне життя суспільства. Естетизація політики і політизація мистецтва. Поняття естетичного режиму. Масова культура та політичні ідеології. Культурний канон. Культурна апропріація. Культурне привласнення (культурна апропріація). Культурні війни.

Література: 1 – 28

“Мабуть, перше, що спадає на думку людині з гуманітарною чи суспільствознавчою наукою, коли вона чує терміни «політика» та «культура», так це таке явище, як «політична культура». В українському контексті з цього приводу можна почути ще й досить кумедний жарт про те, що таке явище (власне оця «політична культура») у нас відсутня. У цьому жарті криються два проблемні моменти: 1) розуміння культури як чогось справді високого, чогось, що стоїть вище над буденним і низьким; 2) уявлення про те, що й політика може бути чимось високим, зразковим, таким, що відповідає усталеним західним еталонам демократичних практик. Звісно, саме термін «культура» відсилає нас до практик розвитку, вдосконалення – навіть на рівні навичок, поглядів, смаків, що особливо відчутно у дієслові «культивувати». Людина може культивувати у собі як високі естетичні смаки, так і демократичні погляди та практики, приміром, вона може цікавитися суспільно-політичним життям не лише усієї країни, але й своєї громади, бути свідомим громадянином тощо. Культури бувають різними, так само, як і політика кожної держави – як складне явище внутрішніх порядків взаємодії людей, громад, партій – відрізняються одна від одної. Авторитарні держави також мають свою політичну культуру, з її особливостями, писаними й неписаними практиками, а особливо – зі своєю естетикою. Сьогодні у столиці Албанії Тирані ви можете відвідати два бункери, які стали своєрідними історичними арт-об’єктами зі своєю особливою естетикою. Часто ми можемо навіть не помічати, як політичні ідеології втілюються у просторі довкола нас – приміром, в архітектурі, свідченням чому є такі терміни (та псевдо терміни), як соціалістичний ренесанс, Сталінський ампір, або навіть «пшонка стайл». Коли подорожуєш країнами колишнього соціалістичного табору, саме ставлення до людини, уявлення про те, яким має бути життєвий комфорт робітників яскраво ілюструють житлові будинки. Ми кажемо про «хрущовки», а мешканці Братислави жартівливо називають тісні квартири, збудовані за часів соціалізму, «кролічарнями». У таких будівлях колективізм, як одна з ключових ознак лівих політичних ідеологій, безпосереднім чином втілена у вигляді скутого, стисненого житлового простору. Колишня резиденція Віктора Януковича «Межигір’я» справедливо називається музеєм саме корупції, про яку говориться й пишеться багато, боротьба з якою в Україні настільки ж тривала й інтенсивна, настільки ж часто-густо і не ефективна. Але показове багатство, марнотратство грошей, вкрадених у кожного громадянина України, у вигляді різних споруд та їхнього оздоблення актуалізує потребу боротьби з корупцією сильніше й переконливіше, ніж безкінечні заклики політиків.

Інколи можна почути заклики до того, що культура та мистецтво мусять бути поза політикою. Особливо загострюються ці заклики і протистояння між тими, хто вважає, що культура може бути поза політикою та тими, хто не вважають це можливим, під час різного роду конкурсів та змагань. Класичним прикладом є «Євробачення». Якби якийсь політолог-марсіанин, який ніколи не чув про цей конкурс, прилетів на нашу планету подивитися на нього в живу, побачив би залу, в якій люди розмахують національними прапорами, а співачок та співаків на сцені оголошують саме як представників країн, то планетний гість не мав би жодного сумніву щодо глибоко політичної природи того, що відбувається. А якби він потім ще подивився, як країни голосують один за одного, він би ще зміг дізнатися багато чого цікавого і про поточний стан справ у геополітиці європейського субконтиненту.

Українське мистецтво з ідеологічних міркувань часто потерпало від репресій з боку радянського керівництва. Приміром репресований і майже винищений «бойчукізм» - культурно-мистецьке явище, напрям нашого мистецтва на початку (у 10-30-их рр.) минулого століття, названий так за прізвищем Михайла Бойчука, який запропонував нову теорію українського мистецтва. НКВС заарештувала Бойчука наприкінці 1936 р., а 1937 його – як і його дружину та більшість його учнів – як «шпигунів» та учасників «терористичної

організації» було страчено. Страчені були й практично усі його твори: його фрески були заштукатурені одразу ж після його арешту, а знищувалися вони й протягом десятків років потому (як, приміром, фрески у Львові, що були вилучені та знищені у 1952 р.). Трагічна доля Василя Стуса є виразним прикладом боротьби в принципі проти української культури. Цікаво, що особливо насиченою у політичному вимірі була й спроба ще у 2008-2009 рр. назвати Донецький національний університет іменем Василя Стуса: у ті роки, до окупації Донеччини російськими військами, ті, хто серед студентів і викладачів підтримували присвоєння університету імені В. Стуса були названі адміністрацією університету та місцевою владою «бандерівцями», «націоналістами», «фашистами», їх почали пресувати й цькувати, і перейменування не відбулося. Станом на зараз, Донецький національний університет, який вимушений був залишити окупований Донецьк, носить ім'я видатного українського поета Василя Стуса.

Загалом, політика та культура переплітаються на багатьох рівнях, проникають і впливають одна на одну, і складність цих переплетінь заслугове на нашу увагу та ретельний аналіз”(М. Яковлев. Вступна лекція: багатоманітність зв'язків між політикою та культурою)

Серіали та їхній вплив на політичне життя суспільства

- “Сучасне суспільство - це «екранне суспільство», де екран не тільки відображає процеси реальності, передає і перетворює інформацію, а й впливає на глядача. Простір «екранної культури» - кінематограф, телебачення, відео ігри, комп'ютери - це основні складові інформаційного середовища.
- Серіали - це важлива культурна форма сучасності, яка пропонує зразки поведінки, набір емоційних реакцій. Завдяки дослідженню серіалів, можна зрозуміти, як відтворюються суспільні відносини в культурі.
- Метою будь-якого серіалу є повернути до екранів на тривалий період глядача і утримувати його інтерес до продукту епізод за епізодом.
- Один з найперших серіалів у світі був створений в США та мав назву “Самотній рейнджер”. Серії виходили раз на тиждень з 1949 по 1957 рік. Класичний сюжет Дикого заходу з головним героєм та його помічником. Проте до появи телевізійних програм, спершу існували радіо серіали . Вони транслювалися переважно в денний час і спочатку цільовою аудиторією були діти шкільного віку. Згодом фокус змінився на домогосподарок, які на відміну від дітей, могли слухати передачі в будь-який час. Саме це могло стати однією з причин появи терміну “мільна опера”, бо в перервах між передачами в ефірі транслювали реклами для домогосподарства.

Серіали довго будуть носити тавро “низької культури”. ● Режисер Райнер Вернер Фассбіндер зазначав: «І ось діюча в такому серіалі сім'я починає регулярно з'являтися у них (у глядачів) вдома, так що незабаром вони вже добре розбираються в перипетіях її життя. З цього моменту можна політизувати зміст телесеріалу і продовжувати це заняття допоки вже глядачі самі не стануть вдаватися в своєму сприйнятті життя до примітивних, вузькокобих суджень персонажів». ● Часові рамки однієї серії (40-60 хвилин), а також інтернет дозволяють глядачеві самостійно формувати своє дозвілля, не обтяжуючи себе рамками телевізійного розкладу. Наприклад, неологізм "binge-watch" ("запійний перегляд") було визнано словом 2015 року укладачами словника Collins. А за даними опитування, проведеного Netflix в 2013 році, приблизно 73% вважають прийнятним такий варіант перегляду. ● Серіал можна назвати великим нарративом, де кожна серія - його частинка. Завдяки більш широким часовим рамкам, серіали мають можливість з більшою деталізованістю розкривати сюжет. Це і є однією з переваг сучасних серіалів над масовим кіно. Як наслідок, ми все рідше асоціюємо серіали з "мільними операми" та неякісним культурним продуктом. В серіалах знімаються все більше відомих акторів, сценарії за складністю не поступаються місцем голлівудським фільмам, а імениті режисери кіно пробують себе в цьому жанрі вперше. ● Завдяки широким часовим рамкам, серіал має можливість впливати на глядача довше та, як наслідок, сильніше ніж кіно. Переглядаючи популярні телесеріали різних років, ми можемо зрозуміти як до тієї чи іншої соціальної проблеми ставилися люди в момент створення серіалу. Порядок денний змінюється швидко і те, що вважалося соціально допустимим тоді, сьогодні вважається пасивною формою дискримінації. Наприклад, правило Бехдель створене в 1985 році. Американська художниця Елісон Бехдель намалювала комікс з під назвою «Правило». За коміксом, фільм (серіал) не

демонструє обмеження жінок, якщо: 1. У ньому є не менше двох жінок; 2. Жінки хоча б раз говорять одна з одною; 3. Жінки хоча б раз говорять одна з одною не про чоловіка. Через деякий час з'явилося подібне правило, але вже про расову дискримінацію. Схожі на тест Бехдель правила, створені телекритиком Еріком Деггансом стверджують, що фільм не є пасивно-дискримінаційним якщо: 1. Хоча б зо два не білих актора знімаються в головних ролях; 2. Їх розмови не зводяться до обмеження національних прав. На сьогоднішній день все більше і більше серіалів слідує цим правилам, в той час як 20 років тому, це навряд можна було сказати про більшість продуктів кіноіндустрії". (М. Найєм Серіали та їхній вплив на політичне життя суспільства)

Тема 10. Політична система

Поняття та моделі політичних систем в поглядах Д. Істона, Г. Алмонда та ін. Політичні режими, їх класифікація. Ознаки тоталітарного режиму за З. Бжезінським. Роман Дж. Оруелла «1984».

Література: 1 – 28

«Поняття «політична система» впроваджене в політологію у 50-х рр. ХХ ст. американським політологом Д. Істоном, який створив теорію політичної системи. Це поняття було покликане відобразити два моменти: цілісність політики як самостійної сфери суспільства, що представляє сукупність взаємодіючих елементів (держави, партій, лідерів тощо); характер зв'язків політики із зовнішнім середовищем (економічною, соціальною, культурною сферами, іншими державами). Запровадження поняття «політична система» мало і практичну спрямованість. Воно повинне було допомогти виявити чинники, які забезпечують стабільність і розвиток суспільства, розкриття механізмів узгодження інтересів різних груп.

Політична система – це сукупність відносин політичних суб'єктів, які пов'язані за характером влади та управління суспільством, організовані на єдиній нормативно-ціннісній основі.

Ознаки політичної системи: взаємозв'язок груп елементів; утворення цими елементами цілісності; внутрішня взаємодія всіх елементів; прагнення до самозбереження і стабільності; здатність вступати у взаємовідносини з іншими елементами. У політичну систему включаються не тільки політичні інститути, що беруть активну участь в політиці (держава, партії, лідери), але й економічні, соціальні, культурні інститути, традиції, цінності, норми, що мають політичне

значення і опосередковано впливають на політичний процес. Поняття «система» до суспільства як форми об'єднання людей застосував Т. Парсонс, який представив суспільство як взаємодію чотирьох підсистем, що перебувають у відносинах взаємозалежності і взаємообміну: економічної, політичної, соціальної і духовної. Кожна з підсистем виконує певні функції, реагує на вимоги, які поступають зсередини і ззовні, а разом вони забезпечують життєдіяльність суспільства загалом.

У західній політичній думці можна виділити *два основні підходи* до характеристики політичної системи суспільства: *інституційний підхід*, що визначає політичну систему через державні, інституалізовані політичні організації, систему їх зв'язків і взаємодій; *системний підхід*, за якого політична система визначається не тільки через структуру і функції державних інститутів, але і через правові норми, політичні ролі, реалізовані в політичній поведінці.

Американський політолог Г. Алмонд одним із перших застосував структурно-функціональний метод для дослідження політичної системи. Ці два методи взаємно доповнюють один одного. Основна відмінність між ними полягає в тому, що перший метод акцентує увагу на цілісності і взаємозв'язках елементів структури системи, а другий – на функціях цих елементів і системи загалом. Політичну систему Г. Алмонд визначав як систему взаємодії, що виконує функції інтеграції за допомогою застосування або загрози застосування законного фізичного примусу. Отже, політична система, за Г. Алмондом, є узаконеною силою, яка підтримує порядок і здійснює перетворення в суспільстві, що забезпечують його згуртованість і цілісність.

Політична система виконує два базових набори *функцій* – входу і виходу. Є чотири

функції входу і три – виходу. Функції входу – це: політична соціалізація й залучення до участі в політичному житті; артикуляція інтересів, тобто формування вимог, які відповідають реальним або уявним інтересам; агрегування, тобто поєднання інтересів; політична комунікація. Функції виходу – це розробка норм, застосування норм і контроль за їх дотриманням. Функції входу здійснюються недержавними формуваннями – політичними партіями, групами тиску, засобами масової інформації тощо, а функції виходу – державними органами. Так, функцію розробки норм виконують органи законодавчої влади, функцію застосування норм – органи виконавчої влади, а функцію контролю за дотриманням норм – судові органи. Дві функції входу – політична соціалізація і політична комунікація – передбачають наявність сфери політичної діяльності. Так, завдяки категорії «політична система суспільства» було поєднано в єдину систему основні поняття науки про політику» [7].

«*Структура політичної системи* – це сукупність владних інститутів, які пов'язані між собою і створюють стійку цілісність. У політичній системі суспільства зазвичай розрізняють чотири основних групи елементів: політичні інститути; політичні відносини; політичні норми; політичну свідомість і політичну культуру. Відповідно до цих елементів виокремлюються інституціональна (або організаційно-інституціональна), регулятивна, функціональна і комунікативна підсистеми політичної системи.

Інституціональну підсистему політичної системи складають політичні інститути – формалізовані явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи – держава та її структурні елементи (парламент, уряд тощо), політичні партії, громадсько-політичні організації, органи місцевого самоврядування тощо, так і процеси їх упорядкованого функціонування. Інституціональна підсистема виступає основоположною як щодо політичної системи суспільства загалом, так і стосовно її окремих складових. Це зумовлено тим, що саме вона є джерелом усіх найважливіших зв'язків, які виникають у політичній системі.

Центральна роль у політичній системі належить *державі*. Саме вона забезпечує політичну організованість суспільства, надаючи політичній системі цілісності і стійкості, орієнтуючи її на найважливіші суспільні цілі. Особливе місце серед діючих у політичній системі суспільства організацій посідають *партії*. Політичні партії є виразниками певних соціальних інтересів. Вони ідеологічно та організаційно об'єднують людей з метою здобуття, використання й утримання державної влади для задоволення цих інтересів. Кожна партія прагне зайняти таке становище в політичній системі, яке надасть їй можливість визначати політику держави або хоча б впливати на неї. На відміну від політичних партій *громадські організації* не прагнуть до завоювання державної влади, а обмежуються лише здійсненням впливу на неї. Вони є виразниками багатоманітних суспільних інтересів, і з метою захисту цих інтересів їхні представництва на державному рівні вступають у взаємодію з іншими політичними інститутами, насамперед, із державою.

Важливим *структурним компонентом* політичної системи суспільства є її *регулятивна* (або нормативна) підсистема. Цю підсистему утворює сукупність політичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин. *Соціально-політичні норми* є різновидом соціальних норм і вирізняються тим, що спрямовані на регулювання політичних відносин. Одні політичні норми безпосередньо цілеспрямовано створюються державою (правові норми), політичними партіями і громадськими організаціями (корпоративні норми), інші складаються й розвиваються поступово, під впливом як політичних, так і економічних, соціальних, духовних чинників. До них належать норми моралі, звичаї і традиції.

Головною складовою регулятивної підсистеми політичної системи суспільства є *норми національного права*. Норми права – це встановлені або санкціоновані державою і спрямовані на регулювання суспільних відносин загальнообов'язкові для всіх громадян і юридичних осіб правила поведінки. Особи, що порушують правові норми, притягуються до кримінальної або адміністративної відповідальності.

Поряд із нормами права як регулятори політичних відносин діють також *норми партійного життя* та правила, встановлені різними громадськими організаціями. Такі

норми не мають правового, загальнообов'язкового характеру. Вони обов'язкові лише для членів відповідних партій і громадських організацій. Однак програмні настанови, сформульовані партією, можуть справляти істотний вплив на політику держави, політичну систему загалом, особливо тоді, коли партія стає правлячою.

У суспільстві діють також інші правила й настанови, яких дотримуються люди та їх об'єднання в політичному житті. Різновидом соціальних норм є *мораль*, як вияв духовного життя суспільства. Норми моралі надають змогу формувати моральну свідомість і оцінювати вчинки людей, забезпечуючи рівновагу суспільства та орієнтуючи громадян на дотримання спільних інтересів. Моральні норми не оформлені з тим ступенем урегульованості, як правові.

Конкретне вираження і вияв функціональна підсистема політичної системи знаходить у *політичному процесі й політичному режимі*.

Політичний процес є практичною діяльністю, метою якої виступає досягнення певного політичного результату. Найважливіший елемент політичного процесу – прийняття і реалізація політико-управлінських рішень, що передбачає здійснення таких дій, як збирання й систематизація необхідної інформації, розробка на цій основі альтернативних пропозицій і проєктів, формалізація рішення, тобто надання йому обов'язкової сили, втілення в життя і конт- роль за виконанням.

Функціональна підсистема знаходить свій вияв не лише в політичному процесі, а й у *політичному режимі*, під яким звичайно розуміють сукупність методів і засобів здійснення політичної влади. Найважливішими показниками політичного режиму є рівень і ступінь демократії та реальний політико-правовий статус особи.

Комунікативна підсистема політичної системи містить політичні відносини, тобто ті зв'язки між людьми та їх різноманітними спільностями, які складаються у процесі здійснення політичної влади або з її приводу. До цієї підсистеми входять як формалізовані відносини, що ґрунтуються на нормах права і регулюються ними, так і ті неформальні зв'язки, що не закріплені у праві, але відіграють істотну роль у політичному житті.

Суб'єктами політичних відносин є індивіди та їх різноманітні об'єднання, соціальні спільності, політичні інститути. Залежно від суб'єктного складу політичні відносини поділяються на три основних групи. Передусім це відносини між соціальними спільностями – суспільними верствами, соціальними групами, націями, народностями тощо.

Другу групу складають відносини, однією зі сторін яких є *політична організація*. Ці так звані вертикальні відносини складаються у процесі здійснення політичної влади, впливу органів керівництва та управління на соціально-економічні, політичні й культурні процеси. Вони також мають важливе значення для характеристики сутності і функцій політичної системи, методів здійснення політичної влади.

До третьої групи політичних відносин входять ті відносини, які складаються між політичними організаціями та установами – державою, партіями, громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування тощо як усередині них, так і між ними. До числа елементів політичної системи суспільства належать також політична свідомість і політична культура. Вони складають духовно-ідеологічну підсистему політичної системи.

Політична свідомість є відображенням політичного буття, передусім політичних відносин. Це відображення відбувається у формі поглядів, уявлень, ідей, теорій тощо. Під політичною культурою розуміють сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки. За ширшого розуміння політичної культури до таких форм додають ще й характер і способи функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи.

Політична культура впливає на форми і функціонування політичних інститутів, зумовлює політичну поведінку індивідів і мас» [7]. «Г. Алмонд запропонував типологію політичних систем, взявши за основу критерій відповідності основних форм організації і здійснення політичної влади політичним ідеалам суспільства.

1. Політичні системи *англо-американського типу* характеризуються вільною політичною культурою з раціональним розрахунком, терпимістю і толерантністю громадян і політичної еліти. Такі системи вирізняються стабільністю, ефективністю, здатністю до саморегуляції. У системах цього типу чітко реалізується принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і

судову гілку.

2. *Континентально-європейські* політичні системи характеризуються існуванням та взаємодією старих і нових культур, політичних традицій та форм політичної діяльності. Існуючі конституційні норми забезпечують вільне функціонування політичних партій та суспільно-політичних об'єднань, представницької та виконавчої гілок влади.

3. *Доіндустріальні* (або частково індустріальні) політичні системи поєднують елементи різних політичних культур, тому населення може прихильно ставитись до протилежних традицій. Громадяни, як правило, орієнтуються на лідера, а не на програму уряду. Виконавчі структури, типу армії і бюрократичного апарату, можуть перевищувати свої повноваження, контролювати законодавчі функції, втручатись у судові справи. У таких системах права і свободи громадян є суттєво обмеженими. Характер політичних відносин призводить до встановлення авторитарного правління.

Особливістю політичних систем *тоталітарного типу* є зосередження всієї повноти влади в руках нечисленної політичної номенклатури (бюрократії). Держава контролює засоби масової інформації. У державі функціонує однопартійна система, сильно ідеологізована правляча партія контролює всі елементи політичної системи суспільства, у тому числі державу. Репресивні органи наділені розширеними функціями. Політична активність громадян є дозвільною і примусовою.

У сучасній політології використовують також поділ політичних систем залежно від встановленого *політичного режиму на демократичні, авторитарні і тоталітарні*. *Демократичні* політичні системи – це плюралістичні системи, в яких політичні партії та групи громадян не лише представляють, але й працюють над узгодженням багатоманітних соціальних інтересів. Основою влади є демократичні принципи. Використовуються різні форми прямої і представницької демократії, що дозволяє народу безпосередньо брати участь у державному управлінні, а також через обраних представників.

В *авторитарних* політичних системах також присутні елементи демократизму. Допускається можливість функціонування кількох, а не однієї політичної партії, відбуваються вибори до представницьких органів влади, існують незалежні засоби масової інформації. Проте фактично відсутній поділ державної влади, суспільством і державою управляє одна особа або група осіб, що стоять на чолі виконавчої влади і активно використовують насильницькі методи.

Для *тоталітарних* політичних систем характерне одержавлення всіх сфер суспільного життя, заперечення багатопартійності, зрощення апарату правлячої партії з державним апаратом. Уся повнота державної влади в таких системах зосереджена в руках вищого партійного керівництва, який як інструмент впливу на суспільство використовує ідеологію, насильство, масові репресії, фізичне знищення конкурентів, переслідування інакомислячих.

Залежно від характеру взаємодії з навколишнім середовищем політичні системи бувають закритими та відкритими. Першим притаманна жорстко фіксована структура та відсутність зв'язків з навколишнім середовищем, *другим* – динамічна структура та широкі взаємозв'язки з навколишнім середовищем. Таким чином, демократичні політичні системи є відкритими, а недемократичні, відповідно, закритими»[7].

Тема 11. Особливості держави як політичної організації

Поняття, ознаки та функції держави. Форми сучасної держави. Форми державного правління та державного устрою. Правова та соціальна держава: сутність і основні принципи. Тенденції розвитку державності в сучасному світі.

Література: 1 – 28

«Держава – це центральний елемент політичної системи суспільства і відіграє вирішальну роль у житті суспільства. Держава узгоджує багатоманітні суспільні інтереси, упорядковує життєдіяльність суспільства, забезпечує його цілісність, утверджує у відносинах між людьми панування сили права. Вказуючи на соціальну роль держави, Т. Гоббс зазначив, що поза державою – панування пристрастей, війна, страх, бідність, мерзота, самотність, варварство, дикість, невігластво, в державі – панує розум, мир, безпека, благопристойність, суспільство,

витонченість, знання і прихильність.

Спеціальний термін «*stato*» (від лат. *Status* – статус, становище) для позначення держави як особливої форми організації суспільства був уведений у науковий обіг італійським ученим і державним діячем *Ніколо Макіавеллі*, який вперше відзначив відмінність між управлінням невеликими містами – державами (полісами) за допомогою безпосередньої участі всіх їхніх громадян і великими національними співтовариствами, де керування здійснюється політичною елітою за допомогою державної влади. Необхідно розрізняти поняття «держава» як політичний

інститут і певні органи управління та поняття «країна» як географічна категорія, що визначає певну територію, де живе населення, для якого характерні етнічні, культурні особливості.

Вивчення держави передбачає, передусім, з'ясування притаманних їй ознак, функцій, прерогатив, структури, форм. Не менш важливим є ознайомлення з теоріями походження держави, концепціями сучасної держави, ознаками правової держави та механізмами її співвідношення з громадським суспільством. На сьогодні у світі існує близько 200 держав, які відрізняються одна від одної своєю історією, рівнем соціально-економічного та культурного розвитку, соціально-політичною організацією, величиною території, чисельним та якісним складом населення, ступенем впливу на міжнародній арені. Однак кожна з цих держав є найголовнішим елементом політичної системи, її ядром, що включає в себе сукупність безпосередніх суб'єктів політики.

Своє суспільне призначення держава здійснює через виконання своїх *функцій*, які традиційно поділяються на *внутрішні* і *зовнішні*. Такий поділ до певної міри є умовним, оскільки кожна функція держави включає в собі і внутрішні, і зовнішні аспекти.

Отже, *держава* – це структурована і правовим шляхом унормована суверенна суспільна (публічна) влада, що здійснює контроль над певною територією і виступає від імені всього суспільства у вирішенні внутрішніх і зовнішніх питань. Вона є основним системоутворюючим елементом політичної системи.

Властивості держави:

- універсальність, здатність управляти соціально неоднорідним суспільством за допомогою спеціальних органів;
- суверенність, верховенство, повнота і незалежність політичної влади;
- монополія на видання законів і норм, обов'язкових для всього населення, збір податків і застосування насильства як способу захисту встановлених норм поведінки.

Типологія держави

Д Е Р Ж А В А	За способом організації вищої влади <i>Форми державного правління</i>	– <i>Монархія</i> - необмежена - обмежена – <i>Республіка</i> - президентська - парламентська - змішана
	За адміністративно-територіальним устроєм. <i>Форми державного устрою</i>	– Універсальна – Федеративна – Конфіденційна (співдружність)
	За політичним режимом	– Демократія – Антидемократична - авторитаризм - тоталітаризм
	За усталеністю суспільно-політичного життя	– Стабільне – Неусталена
	За функціональною спрямованістю держави	– Військова – Поліцентрична – Соціальна – Правова
	Соціально-економічна, класова природна	– Рабовласницька – Феодальна – Буржуазна – Соціалістична

Форма держави – сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлених інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади. Існують три основних категорії, які розкривають форму держави: 1) «форма державного правління» (інституціональні характеристики організації влади); 2) «форма державного устрою» (територіальні характеристики організації влади); 3) «політичний режим» (функціональні характеристики організації влади). Аналіз форм держави має особливо важливе значення, оскільки дає ключ до розуміння конкретних форм організації державної влади і здійснення політики.

Форма державного правління – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави. Форма державного врядування вказує на те, яким чином організована верховна влада в державі, в який спосіб утворюються її центральні органи, якою є ієрархія їх підпорядкування один одному та як будуються стосунки між ними. Залежно від правового статусу глави держави й порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняються *дві основних форми державного правління* – *монархія і республіка*. Таким джерелом може бути визнана воля однієї людини (монархія), воля певної верхівки соціальної верстви (олігархія). Крім того, форму державного правління визначають порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування), принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням.

Монархія – форма правління, за якої верховна влада в державі цілком або частково здійснюється однією особою, що належить до пануючої династії. Влада монарха є спадковою й довічною. Монархії є: **1)** абсолютні; **2)** інституційні, або парламентські; **3)** теократичні; **4)** виборні. У сучасному світі монархічний лад утримується в 11 розвинутих країнах і 23 країнах, що звільнилися від колоніальної залежності.

Конституційна монархія в сучасному вигляді існує як парламентська монархія, де пост глави держави (короля, імператора, великого герцога) передається за принципом успадкування. Законодавча влада при цьому належить, як правило, двопалатному парламенту, а виконавча – уряду, який формується останнім. Монарх є символічною постаттю, яка об'єднує націю переважно на рівні національної, державної свідомості та усталених політичних традицій країни. Подібні форми правління характерні для Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Японії.

Республіка – форма державного правління, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін, а громадяни повною мірою володіють відповідними правами й свободами, мають можливості впливати на владу та її рішення. Республіканський лад проголошується й закріплюється як основний закон країни. Розрізняють два головних типи республіканської форми правління: президентську і парламентську республіки. Більше 140 держав у сучасному світі є республіками. Найхарактернішими прикладами *парламентської республіки* є моделі державного правління Німеччини, Італії, Швейцарії, Фінляндії, Індії. *Президентська* республіка також будується на принципі розподілу влади, однак на чолі її стоїть всенародно (прямо або опосередковано через колегію виборців) обраний президент. Президент невідповідний парламенту, однак за наявності порушень ним конституції згідно зі спеціальною процедурою (імпичментом) він може бути усунений з посади й притягнений до кримінальної відповідальності.

Парламентська й президентська республіки є спорідненими формами правління. Нині увиразнюється тенденція їх взаємо зближення.

Держави розрізняються не тільки за формами державного правління (монархія, республіка), але й за формами державного устрою (унітарні, федеративні й конфедеративні держави).

Державний устрій – спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими. Форма державного устрою відображає ступінь централізації (децентралізації) між верховною владою й місцевими органами влади.

Розрізняють *прості (унітарні) і складні (федеративні, конфедеративні) держави*.

Унітарна держава – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення. У такій державі сформована єдина система вищих органів влади і управління, діє єдина конституція і єдине громадянство. У багатьох унітарних державах існують автономії, які відрізняються від звичайних адміністративно-територіальних одиниць поділу ширшими повноваженнями. У них водночас із загальнодержавними законами з окремих питань діють регіональні закони, конституції тощо, якщо вони не суперечать законам держави загалом. В автономіях незалежно від центральних органів діють автономний парламент, уряд (однак автономія не є державним утворенням). Більшість західних розвинутих держав – унітарні (Франція, Швеція, Польща, Фінляндія та ін.). Унітарною є і держава *Україна*.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації. Суб'єкти федерації мають суверенітет, зберігають відносну самостійність. Основні ознаки федерації: єдина територія і збройні сили, спільні митниця, грошова і податкова системи, загальна конституція за наявності конституцій суб'єктів федерації, спільний уряд, єдине законодавство і громадянство (подвійне – для суб'єктів федерації). Проте суб'єкти федерації правомочні приймати законодавчі акти в межах своєї компетенції, створювати власну правову й судову систему. Однак суб'єкти добровільно делегують центральним органам федерації частину своїх повноважень. У разі порушення федеральної конституції центральна влада має право вжити щодо них примусові заходи. Суб'єкти федерації не володіють правом сецесії (виходу із федерального союзу). У світі існує 20 федеративних держав (штати – у США, Мексиці, Бразилії, Венесуелі, Австралії, Індії, Малайзії та ін.; землі – у Німеччині, Австрії; кантони – у Швейцарії; провінції – в Аргентині, Канаді) федеративні держави займають 40 % територій планети, за кількістю жителів – третина населення Землі.

Конфедерація – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій. Конфедерацій у світі не існує. У минулому конфедеративним був устрій у США (1776–1787), Швейцарії (до 1848), Німецький союз (1815–1867). Щоправда, термін

«конфедерація» вживається в назвах швейцарської і канадської держав, але це не змінює природи їхнього федерального устрою.

Парадигма *«правової держави»* передбачає раціональне співвідношення індивідуальної та громадянської свободи з державною владою, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, спираючись на усталені правові норми, встановлені у визначеному конституцією порядку, що виникає на основі консенсусу. Правова держава не лише гарантує права людини, а й відповідає за рівномірний розподіл первинних благ. Метою державної політики є забезпечення автономії особи шляхом поєднання вимог свободи (як позитивної, так і негативної) з рівністю (права людини в їх динаміці та розвитку). Правова держава – це вища форма державного буття, найдосконаліший ступінь державної організації. Найбільша цінність правової держави полягає у визнанні суверенітету народу, який є джерелом влади. Правова держава базується на принципі гарантування прав і свобод особи, підпорядкування владних структур нормам права. *Правова держава є правовою формою здійснення державного суверенітету народу.* Завдяки народному представництву і правам особи і громадянина, що гарантують політичну самодіяльність як особи, так і суспільних груп, нормальне виконання державних функцій залежить від самодіяльності народу. Народ несе відповідальність за функціонування правового порядку і державних установ. Відносини правової держави з іншими елементами політичної системи будуються на основі консенсусу, партнерства, взаємодії, політичного плюралізму. Правова держава – це така форма організації і діяльності публічно-політичної влади, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, за якої діють усталені правові норми, встановлені у визначеному Конституцією порядку, гарантують-ся права і свободи людини, а владні структури не втручаються у сфери громадянського суспільства. У правовій державі створюються умови правової рівності усіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави, не- втручання держави у справи громадянського суспільства.

Соціальна держава – це тип організації державного громадського життя, оснований на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед, прав людини на «гідне життя». Ядро теорії соціальної держави утворюють положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян. Практичну реалізацію цих положень здійснює потужна соціальна політика держави. Внутрішню політику соціальної держави можна охарактеризувати як засіб утвердження соціального компромісу в суспільстві. Діяльність такої держави направлена на загальне добро, з утвердження в суспільстві соціальної справедливості. Соціальна держава намагається загальмувати майнову та іншу соціальну нерівність.

Умови існування соціальної держави:

- демократична організація влади;
- високий рівень моральності у посадових осіб і всіх громадян;
- великий економічний потенціал, який дозволяє робити перерозподіл національного доходу на користь менш забезпечених верств;
- соціально спрямована політика і наявність соціального законодавства;
- існування громадянського суспільства;
- закріплення в Конституції держави формули – «соціальна держав

Тенденції розвитку державності

-прагнення до створення демократичної, правової держав;

-демократична обмеженість суверенітету держави, яка йде на зміну абсолютному суверенітету;

-децентралізація державної влади;

-інтеграція економічного і політичного життя, з одного боку, і поживлення національних рухів, дроблення вже існуючих держав, з іншого боку;

-прагнення мати власну ідеологію, здатну об'єднати суспільство;

-скорочення бюрократичного управлінського апарату і зменшення витрат на його утримання»[7].

Тема 12. Основи теорії права

Поняття, ознаки, суть і функції права. Право – особливий вид соціальних норм. Правові норми: поняття, ознаки, структура та види. Джерела права та їх класифікація. Загальна характеристика системи законодавства. Правовідносини: поняття, ознаки, структура. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Правомірна поведінка. Поняття і види правопорушень. Поняття і види юридичної відповідальності. Законність і правопорядок.

Література: 1 – 28

«Право – це система формально визначених в офіційних джерелах загальнообов'язкових, гарантованих державою норм (правил) поведінки, призначенням якої є регулювання суспільних відносин.

Предметом права є вивчення: його закономірностей; нормативно-юридичного змісту правової норми; засобів і прийомів правової роботи та інше.

Функції права:

Функції права – це основні напрямки його впливу на людину, на суспільство, на суспільні відносини. *Спеціально-юридичні* – здійснюють, власне, правове регулювання суспільних явищ:

-*регулятивна* (сприяє розвитку найцінніших для суспільства і держави соціальних зв'язків, регулює суспільні відносини);

-*охоронна* (похідна від регулятивної, покликана забезпечувати, здійснювати її за допомогою правових обмежень – зобов'язань, заборон, покарань тощо).

Загально-соціальні функції – це основні напрямки правового впливу на різні сфери суспільного життя – економіку, політику, культуру тощо, напрямки взаємодії права з іншими соціальними явищами як єдності форми і змісту:

-*організаторсько-управлінська* (право суб'єктів правовідносин на розв'язання певних соціальних проблем);

комунікативна, або інформаційна (право інформує людей про волю законодавця);

оціночно-орієнтаційна (з позицій законів держави оцінюють поведінку людей, право вказує на допустимі й бажані шляхи і способи задоволення своїх потреб у межах правомірної поведінки)

ідеологічно-виховна (право формує певний світогляд, виховує звичку дотримуватися чинного, законодавства, дає зразки правомірної поведінки).

<i>Загально-теоретичні, юридичні науки</i>	<i>галузеві і міжгалузеві базові юридичні науки</i>	<i>Спеціально прикладні юридичні науки</i>
--	---	--

філософія права; теорія держави і права; історія держави і права України; історія держави і права зарубіжних країн; соціологія права; історія політичних і правових учень; історія політичної та правової думки в Україні; інше.	цивільне право; кримінальне право; фінансове право; господарське право; земельне право; житлове право; трудове право; адміністративне право; сімейне право; екологічне право; цивільно-процесуальне право; кримінально-процесуальне право; господарсько-процесуальне право	криміналістика; кримінологія; судова психіатрія; трасологія; судова бухгалтерія; судова статистика; правова психологія; інше.
--	---	--

Виникаючи разом з державою як соціальний регулятор, право функціонує в суспільстві одночасно з іншими нормами: релігійними, корпоративними, моральними, технічними, які теж регулюють суспільні відносини. Проте право суттєво відрізняється від них, має особливі ознаки. Насамперед – це *нормативність*. Право складається з норм, тобто правил поведінки загального характеру, і встановлює дозволи, заборони, права та обов'язки учасників правовідносин. (Правові відносини – це відносини, які породжують права та обов'язки сторін). *По-друге* – право має формальну визначеність. Норми права згідно з правилами юридичної техніки викладені в законах та підзаконних актах. *По-третє*, право на відміну від інших соціальних правил суспільства, являє собою чітку систему пов'язаних між собою норм. *По-четверте*, право є системою загальнообов'язкових норм. Юридичні норми поширюються на всю територію держави і на всіх осіб, яким вони адресовані тобто носять імперативний характер. *По-п'яте*, право виражає загальносуспільні, групові та індивідуальні інтереси. *По-шосте*, право гарантується та забезпечується державою.

Існують *два основні різновиди систематизації права*: інкорпорація чинних нормативно-правових актів та *кодифікація* права. *Інкорпорація* – це об'єднання нормативно-правових актів за певними ознаками і зведення їх в єдині збірники або інші видання. *Видами інкорпорації* рахують: хронологічну та систематичну. До *хронологічної* належить опублікування нормативно-правових актів в офіційних виданнях – «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний Вісник України», «Урядовий кур'єр», збірниках законів, указів, постанов. При *систематичній інкорпорації* нормативно-правові акти розміщуються за предметом правового регулювання, роком видання, галузями права, сферами державної діяльності, галузями народного господарства тощо. *Кодифікація* – це така форма систематизації законодавства, за якої не спостерігається чисто механічне впорядкування законодавства, а вдосконалюється його зміст, усуваються прогалини, колізії у правовому регулюванні системи соціальних норм. Наприклад станом на 2019 рік в Україні нараховується 23 кодекси України.

Форми юридичного встановлення, закріплення та вираження приписів, правил, норм називаються в науці про право *джерелами права*. Відомі *три способи* державної діяльності щодо створення правових приписів: санкціонування звичаю; визнання прецеденту і законотворчість. *Звичай* – стійке правило поведінки, що склалося у суспільстві в результаті багаторазового застосування. *Прецедент* – надання рішення судового або адміністративного органу у конкретній справі, що відбулася раніше, загальнообов'язкової сили при вирішенні всіх наступних аналогічних справ. *Нормативно-правовий акт* – це офіційний документ, що містить правові приписи. Нормативно-правові акти утворюють складну ієрархічну систему яка називається *системою законодавства* та складається:

- Конституція України;
- кодекси України;
- закони України;

- постанови ВРУ;
 - укази та розпорядження Президента України;
 - накази міністерств, відомств;
 - розпорядження місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
- До групи нормативно-правових актів теорія права відносить і міжнародний договір, який ратифікований ВРУ.

Головною ознакою, що характеризує *систему законодавства* в нашому суспільстві є її поділ на *закони та підзаконні нормативно-правові акти*. *Закони* – мають вищу юридичну силу та регулюють найважливіші аспекти життя держави. Законодавчий орган – *Верховна Рада України*. *Закон* – це нормативно-правовий акт вищого представництва органу державної влади (парламенту) або народу, який приймається в особливому порядку, регулює найважливіші суспільні відносини, виражає волю, інтереси більшості населення, має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів, загальнообов'язковий для всього населення і держави та охороняється державною владою.

Усі закони мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів, і це проявляється в таких *ознаках*:

- ніхто, крім органів законодавчої влади та народу (через референдуми), не може приймати закони, змінювати їх чи відмінити;
- усі інші нормативно-правові акти повинні видаватися відповідно до закону;
- у разі колізій між нормами закону і підзаконного нормативно-правового акту діють норми закону;
- тільки законодавчий орган може підтвердити або змінити закон у разі повернення його Президентом при відкладним вето.

Закони можна класифікувати на *такі види: за суб'єктами видання:*

- закони України (приймає Верховна Рада України);
- закони колишнього СРСР, які регулюють відносини, ще регламентовані законами і не суперечать Конституції та законам України. *За значенням і місцем у системі законодавства (за юридичною силою):*

- Конституція – Основний Закон держави, якому належить верховенство в системі нормативних актів;
- основу розвитку правової системи, вносять зміни або доповнення до Конституції чи передбачені текстом Конституції;
- органічні – конкретизують найважливіші положення Конституції України або впливають з її змісту;
- звичайні (біжучі) – з інших важливих питань суспільного життя;
- надзвичайні – приймають у необхідних випадках, передбачених Конституцією, надзвичайних ситуаціях. За суб'єктами видання:

Норми права – це первинні елементи права і нормативно-правових актів. **Правова норма** є правилом поведінки загального характеру. Норма права завжди формально визначена. Правова норма не лише визначає правило поведінки, а й містить посилання на те, за яких обставин необхідно керуватися, а також визначає заходи відповідальності за його порушення. Наприклад, окрема стаття Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України тощо є нормою права.

Правова норма має свою *внутрішню структуру*. Вона складається з: *гіпотези, диспозиції та санкції*. Лише норма права конституції України носить бланкетний характер. Тобто має лише диспозицію. Наприклад: кожна людина має невід'ємне право на життя (ст. 27 К.У.) А що може бути, якщо життю людини загрожує небезпека,- Конституція України не зазначає. Вона відносить нас до спеціального закону – Кримінального кодексу України де, починаючи зі ст. 115 зазначається кримінальна відповідальність за позбавлення життя людини або замах на її життя, тощо. *Диспозиція* – це частина норми права яка вказує на зміст самого правила поведінки, тобто зазначає права та обов'язки сторін, що виникають при конкретних ситуаціях. Вона представляє собою центральну частину правової норми, її основний регулюючий початок. Наприклад, крадіжка ст. 185 ККУ. Назва статті це і є диспозиція. *Гіпотеза* – це частина норми права, яка вказує на умови дії правової норми. Той

же приклад, де вказано умови здійснення крадіжки – таємне викрадення чужого майна. *Санкція* – це частина норми права, яка вказує на заходи державного примусу за порушення диспозиції. В нашому прикладі це кара держави. Звертаючись до тієї ж статті Кримінального кодексу України, це позбавлення волі до трьох років як максимум по ч.1 ст. 185 ККУ.

Система права. Правові норми утворюють певну систему, яка характеризується внутрішньою узгодженістю та єдністю. Найбільшими утвореннями, з яких складається система права є *галузі права*. *Галузь* – це частина системи, яка включає норми, предметом регулювання яких є коло однорідних суспільних відносин. Наприклад, Конституційне право, Трудове право, Фінансове право, Екологічне право тощо. В свою чергу галузі права поділяються на *підгалузі та інститути права*. *Підгалузь* – об'єднує кілька інститутів права. *Інститут* – регулює певну частину галузі права яка відрізняється суттєвою своєрідністю. Наприклад, інститут спадкування в Цивільному праві. Таким чином, *система права являє собою об'єктивно зумовлену внутрішню побудову права, яка відображається в розподілі правових норм за галузями, підгалузями, та інститутами*. Все вищезазначене – внутрішня система права України.

Правові відносини. Не всі відносини можуть набувати правового характеру, а лише ті, які породжують права та обов'язки сторін. У процесі життєдіяльності окремі індивіди, організації, колективи, вступаючи у відносини, набувають певних прав та обов'язків. Юридичний зв'язок між учасниками цих відносин, які регулюються нормами права і характеризуються наявністю суб'єктивних прав і обов'язків, називаються *правовідносинами*. Правовідносини належать до категорій надбудовних суспільних відносин. Залежно від галузевої належності норм, на основі яких виникають правові відносини, виокремлюють *конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільні, господарські, трудові, екологічні, сімейні та інші правовідносини*. Учасники суспільних відносин, які виступають носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, називаються *суб'єктами* права. Для того, щоб особа могла бути носієм прав та обов'язків, брати участь у правових відносинах, вона повинна володіти особливими юридичними якостями: *правоздатністю та дієздатністю*. *Правоздатність* – це встановлена законом здатність особи мати права та нести обов'язки. Правоздатність настає в момент народження фізичної особи. *Дієздатність* – встановлена законом здатність самостійно здійснювати права та обов'язки. *Повна дієздатність* настає в основному для фізичної особи з 18 років. Разом правоздатність та дієздатність утворюють поняття – *правосуб'єктності*.

Суб'єктами правовідносин в Україні є фізичні особи, юридичні особи а також держава в цілому. До фізичних осіб теорія права відносить: громадян України, іноземних громадян, які на законних підставах знаходяться на території України та осіб без громадянства. Прийнято загалом рахувати, що між правоздатністю та дієздатністю існує розрив у 18 років. Але є і виключення, коли згідно трудового права особа може офіційно працевлаштуватись з 15 або 16 років, вона набуває повної дієздатності, або жінка з 14 років за рішенням суду виходить заміж, вона також набуває повної дієздатності. Для *юридичної особи* правосуб'єктність (правоздатність, дієздатність) настає одночасно в момент державної реєстрації юридичної особи.

Об'єктами правовідносин є матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти права (фізичні та юридичні особи, держава) вступають у правовідносини.

Виникнення, зміна, припинення правовідносин, завжди пов'язані з певними життєвими *обставинами та фактами*. Закріплені у правових нормах (гіпотезах) такі обставини набувають значення юридичних, стають необхідними передумовами, за наявності яких учасники суспільних відносин отримують можливість реалізувати свої суб'єктивні права та обов'язки. Таким чином, *юридичні факти* – це закріплені в гіпотезі правових норм певні життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правових відносин. Залежно від джерела походження всі різноманітні юридичні факти поділяються на дві великі групи: *події та дії*. *Події* – такі фактичні обставини, які відбуваються незалежно від волі людей (землетруси, стихійні лиха, смерть тощо). Подіям надається статус юридичних фактів тільки тоді, коли вони впливають на відносини, що регулюються нормами права. *Дії* – це юридичні факти, які залежать від волі та свідомості людей. У свою чергу *юридичні*

факти поділяються на *правомірні та неправомірні*.

За скоєння правопорушень або злочинів в Україні існує *юридична відповідальність* – вид соціальної відповідальності, який полягає в застосуванні до винних у скоєнні правопорушення осіб заходів державного примусу, що виражені в санкціях правових норм. Це сукупність всіх видів відповідальності, які зазначені у правових нормах. До них відносять: конституційно-правову, кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, еколого-правову, матеріальну, дисциплінарну відповідальності. Як самостійний ретроспективний від юридичної відповідальності, в теорії права розглядають відміну актів, не відповідаючи діючому законодавству. Правова наука наголошує на тому, що можливо існування нового виду юридичної відповідальності – моральної відповідальності.

Правові системи світу. На сьогодні в світі нараховується близько 248 держав. Історично в кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, сформувались особливості правового менталітету, правової культури. Правова самобутність держав дозволяє нам говорити про їх самобутність, про те, що кожна з них будує свою правову систему – сукупність усіх правових явищ (норм, установ, відносин, правову думку), які існують в її рамках (правова система в вузькому розумінні). Але поряд з особливостями, відмінностями в цих правових системах, можливо побачити і загальні риси, елементи, які дають змогу їх групувати в «*правові сім'ї*» (правові системи в широкому розумінні), об'єднання декілька близьких в правовому відношенні країн. Усі країни входять у правові системи (сім'ї), їх більше *двадцяти*.

Існує декілька *критеріїв* об'єднання, класифікації, правових систем різних держав.

1. Загальність генезису (зародження й розвитку). Системи зв'язані між собою історично, мають загальне державно-правове коріння (виходять із однієї стародавньої держави, засновані на одних і тих же правових принципах, нормах).

2. Загальність джерел, форм закріплення й вираження норм права. Мова йде про зовнішню форму права, про те, де і як фіксуються його норми (в законах, договорах, судових рішеннях, звичаях).

3. Структурна єдність, схожість. Правові системи держав, які входять в правову систему (сім'ю) повинні володіти схожістю структурної побудови нормативно-правового матеріалу. Як правило, це знаходить своє відображення на макрорівні – на рівні побудови норми права, її елементів, а також на макрорівні – на рівні побудови великих блоків нормативного матеріалу (галузей, підгалузей, інших підрозділів).

4. Загальність принципів регулювання суспільних відносин. У деяких країнах це ідеї свободи суб'єктів, їх формальної рівності, об'єктивності правосуддя, тощо, в інших – теологічні, релігійні начала (наприклад мусульманські країни), в третіх – радянські, націонал-соціалістичні ідеї тощо.
5. Єдність термінології, юридичних категорій та понять, а також техніки подачі та систематизації норм права. Близькі в правовому відношенні країни зазвичай використовують однорідні, близькі за значенням терміни, що є єдністю їх походження. З цієї причини законодавці держав, які входять в одну й ту ж правову систему (сім'ю), при розробці правових текстів застосовують однакові юридичні конструкції, способи побудови нормативного матеріалу, його упорядкування, систематизацію.

Враховуючи вище зазначене у науці виокремлюють такі правові системи:

1. Англо-американська, в деяких інших джерелах англосаксонська (Англія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія та інші);

2. Романо-германська, (країни континентальної Європи, Латинської Америки, Туреччина, Україна, деякі країни Африки);

3. Релігійно-правова (країни, які в якості державної релігії використовують іслам, індуїзм, іудаїзм); можливо розподіл цієї системи на суто релігійну – Ватикан та мусульманську – мусульманські країни (Ірак, Кувейт, Іран, Саудівська Аравія, Арабські Емірати та інші);

4. Соціалістична (Китай, Монголія, В'єтнам, Камбоджа, Куба, КНДР);

5. Система звичаєвого права (Мадагаскар, країни Екваторіальної Африки). Існує ще декілька невеликих правових систем.

Право виступає своєрідним індикатором досконалості суспільства, його правового регулювання. У державі, що нехтує правовими формами діяльності, система соціального

регулювання переважно складається із норм моралі, традицій, норм громадських об'єднань, релігійних норм. Інші соціальні норми, так би мовити, компенсують недостатній розвиток юридичної нормативної бази. Тільки право може виступати фундаментом розвитку нових суспільних відносин, бути їх гарантом. Право здатне докорінно якісно й ефективно змінити життя української нації на краще. Ось тому розвиток національної системи права набуває невідкладного, першочергового значення для кожного громадянина України, для всієї держави в особі її органів» [Гапотій В.Д., Слишик О.Основи права: підручник / 2-ге вид. із змінами та доп. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2019. 882 с].

Тема 13. Окремі галузі права України. Основи конституційного права

Поняття, предмет і система конституційного права України. КУ – Основний Закон держави. Характеристика загальних засад конституційного ладу України. Правовий статус мов в Україні. Громадянство України. Конституційно-правовий статус об'єднань громадян. Правовий статус релігійних організацій. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні. Президент України – глава держави. Виконавча влада в Україні.

Література: 1 – 28

«Конституційне право України – це система конституційних норм та принципів, які регулюють та забезпечують найбільш важливі суспільні відносини, мають найвищу юридичну силу, забезпечуються найбільш дієвими мірами громадського та державного впливу. Конституційне право як *учбова дисципліна* – це система знань, вмінь та навичок відносно конституційно-правових норм, принципів, інститутів, відносин, конституційно-правового регулювання та забезпечення в цілому, які є обов'язковими для вивчення та засвоєння, для того, щоб отримати професію юриста або вчителя правознавства, або ж іншу громадсько-значиму професію. *Структуру предмету* Конституційного права України складають: 1. Основи конституційного устрою України, тобто політична, економічна, духовна, соціальна, правова та інші системи суспільства. 2. Основи правового статусу людини та громадянина, тобто, правосуб'єктність, принципи правового статусу, громадянство, права, свободи та обов'язки людини і громадянина, гарантії реалізації цих прав, свобод та обов'язків. 3. Основи народовладдя, тобто виконання влади народом безпосередньо або через систему органів держави та місцевого самоврядування з наголошенням на зміцненні децентралізації влади. 4. Основи територіального устрою, тобто співвідношення держави в цілому з його адміністративно-територіальними органами. Збереження цілісності держави в його кордонах.

Конституційне право має свою *систему* яка складається з *правових норм, принципів та інститутів*. Конституційно-правова норма – це одичне, загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки, яке регулює та забезпечує суспільні відносини, які складають предмет конституційного права. Прикладом може послужити окрема стаття конституції (ст. 42 КУ). Конституційно-правові *інститути* – це сукупність конституційно-правових норм, які регулюють та забезпечують однорідні суспільні відносини. До них відносяться, наприклад, інститут громадянства, інститут правового статусу Верховної Ради України, інститут Президента України, інститут територіального устрою України тощо.

Розвиток конституційного процесу

Витоки українського конституційного процесу мають давні історичні традиції. Ще за часів Київської Русі на віче приймалися договори між народом та князем, князем та його дружиною, що зафіксовано у різних редакціях «Руської правди». У Нові часи особливу роль у формуванні конституційних ідей в Україні зіграла Конституція Пилипа Орлика 1710 року, яка встановлювала ряд державних інститутів для того часу. Після розпаду СРСР та проголошення незалежності України почався новий етап в розвитку конституційного процесу в Україні. Першим історичним, доленосним документом стало проголошення *ДЕКЛАРАЦІЇ* про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. Декларація складається з десяти розділів, які були у майбутньому поміщені в основу нової Конституції

1996 року. Хоча цей документ був прийнятий ще при СРСР, він був зорієнтований на забезпечення суверенітету України у складі Союзу. Тому окремі статті та положення Декларації втратили своє значення, хоча в цілому рахується одним із перших доленосних документів сучасної України. Особливе конституційне значення мав *АКТ проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року* який отримав загальнонародну підтримку на референдумі 1 грудня 1991 року. Він юридично закріпив абсолютну незалежність України поза СРСР. Цей доленосний документ регламентував *три* головних положення: 1. Декларувалась незалежність України та створення самостійної української держави з офіційною назвою «Україна». 2. Наголошувалось, що територія України є неподільною (єдиною) та недоторканою. 3. Фіксувалось, що (з моменту прийняття Акту) на території України діють виключно Конституція та закони України.

Всі громадяни, які постійно проживали на території України на момент проголошення незалежності, являються *громадянами* України. На основі вищезазначених доленосних для незалежної України документів Верховна Рада 1 листопада 1991 року прийняла ДЕКЛАРАЦІЮ прав національностей України. Після прийняття цих документів розпочалася робота над новою Конституцією України. *Основними віхами конституційного процесу в Україні* після проголошення незалежності держави були: – підготовка декількох нових проектів Конституції України; – створення постійної та тимчасових комісій та їх робочих груп, які впродовж 1991-1996 років готували та розглядали проекти декількох конституцій України; – підписання в липні 1995 року між Президентом України та Верховною Радою України конституційного договору, який діяв до прийняття нової конституції України. Необхідно також врахувати те, що в 2004, 2006, 2010 та 2014-15, 2018-2019 роках згідно Законів України в Конституцію України було внесені зміни та доповнення, які стосувалися в основному реформатування гілок влади.

Розвиток Конституції України Особливе місце у джерелах конституційного права займає Конституція України. 26 червня 1996 року Президент України Л. Кучма видав Указ про проведення всеукраїнського референдуму стосовно проекту Конституції, який було схвалено Конституційною комісією 11 березня 1996 року. Таке нетрадиційне «стимулювання» Верховної Ради України з боку Президента змусило її працювати цілодобово з 27 на 28 червня. Таким результатом стало те, що 28 червня 1996 року нова Конституція України 315 голосами народних депутатів України була прийнята. Прийняття Конституції України, Основного Закону нашої держави, Закону прямої дії є визначною подією в історії України, житті її народу. Завершився тривалий і надзвичайно складний до конституційний період та конституційний процес, а у розвитку суспільства і держави розпочався якісно новий етап.

Отже, *Конституція* – це нормативно-правовий акт, або сукупність таких актів, за допомогою яких народ встановлює державні органи, які виступають від його імені, основні принципи побудови суспільства та держави, форми народовладдя, систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування, визначає порядок формування та діяльності, основні права, свободи та обов'язки громадян та інших соціальних інститутів громадянського суспільства. Такою є Конституція України, яка встановлює та захищає устрій держави та суспільства, з цих в основному критеріїв її називають Основним Законом.

В теорії конституційного права вирізняють *фактичну та юридичну конституції*. *Фактична* конституція – це реально діючий суспільний та державний лад, основою якого є політика, економіка, соціальне та духовне життя людини та їх організацій. *Юридична* конституція – це нормативно-правовий акт, який є вершиною національного законодавства по офіційному налагодженню фактичних суспільних відносин у сфері політики, економіки та духовного життя людей та організацій. І перша, і друга конституції можуть співпадати або суперечити один одній. Якщо фактична та юридична конституції співпадають, то конституційна система вважається реальною.

У науці конституційного права *за часом дії* конституції вирізняються також як *постійні*, або *тимчасові* конституції; по *державному режиму* – демократичні та авторитарні; по *формі правління* – монархічні та республіканські; по *формі територіального устрою* – федеративні та унітарні. *За порядком внесення змін та доповнень до конституції* бувають

жорсткі, гнучкі та змішані конституції. Наша Конституція України, на сьогодні, є постійною, демократичною, республіканською, унітарною та жорсткою.

Юридичні властивості конституції як нормативного документа:

- найвища юридична сила;
- установчий характер;
- фундаментальність;
- політико – правовий характер;
- особлива назва;
- особливий порядок прийняття та внесення змін;
- програмний характер.

Громадянство України. Під громадянством України прийнято вважати політико-правовий зв'язок особи з державою, який надає взаємні права та обов'язки як на території країни, так і за її межами. Правове регулювання громадянства в Україні здійснюється *Законом України «Про громадянство» від 18 січня 2001 року із чисельними змінами та доповненнями та іншими підзаконними актами.* Законодавство України про громадянство базується на таких принципах: 1. Єдине громадянство. 2. Уникнення виникнення випадків без громадянства. 3. Неможливості залишення громадянина України без громадянства України. 4. Право громадянина України на зміну громадянства; 5. Неможливості автоматичного прийняття громадянства України іноземцем або особою без громадянства в результаті шлюбу. 6. Рівності перед законом громадян України незалежно від причин, порядку та моменту ними громадянства України. 7. Збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Документами, які посвідчують громадянство України є: 1. Паспорт громадянина України. 2. Свідоцтво про отримання громадянства України. 3. Паспорт громадянина України для виїзду за кордон. 4. Тимчасове посвідчення громадянина України. 5. Проїзний документ дитини. 6. Дипломатичний паспорт. 7. Службовий паспорт. 8. Посвідчення особи моряка. 9. Посвідчення члена екіпажу. 10. Посвідчення особи для повернення в Україну.

Громадянство України встановлюється: 1. За народженням. 2. За територіальним походженням. 3. В результаті прийняття громадянства. 4. В результаті відновлення громадянства. 5. В результаті усиновлення. 6. В результаті встановлення над дитиною опіки та піклування, відправлення дитини в дитячу установу або лікарську установу, в дитячий будинок сімейного типу, в прийомну сім'ю, передача на виховання в сім'ю патронатного вихователя. 7. В результаті встановлення над особою, признаної судом недієздатним, опіки. 8. У зв'язку з перебуванням в громадянстві України одного або обох батьків дитини. 9. В результаті визнання батьківства або материнства, або встановлення факту батьківства або материнства; 10. У зв'язку з іншими обставинами, передбаченими міжнародними договорами.

Якщо положення міжнародного договору суперечать діючому національному законодавству, але вони ратифіковані більшістю голосів народних депутатів України, ці положення мають пріоритет над національним законодавством. Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року визначає правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні, їх права, свободи та обов'язки. *Іноземцями* вважаються громадяни, які постійно або тимчасово мешкають або знаходяться на території України, мають громадянство або підданство іноземної держави та не є громадянами України. *Особі без громадянства* – особи, які не мають громадянства або підданства жодної країни. Іноземці та особи без громадянства мають на території України всі права, як і громадяни України, за виключенням обирати та бути обраними в органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Права, свободи та обов'язки громадян України. Питання прав, свобод, законних інтересів та обов'язків громадян було, є та буде самою важливою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх без виключення держав світу. В Україні права людини закріплювались ще в Конституції Пилипа Орлика 1710 році. *Свобода людини* – відправне поняття у проблемі прав людини та громадянина. Теорія права розрізняє права людини та права громадянина. У першому випадку, мова йде про права, які пов'язані з людською

особою (фізичною особою в широкому розумінні), її існуванням та розвитком. У Конституції України до цих прав відносяться право на життя (ст. 27), право на повагу та гідність людини (ст. 29), право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32) та інше. *Права громадянина* – це вид та міра можливої поведінки людини та громадянина, які характеризують його фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних та духовних, інших цінностей. Політичні права – це вид та міра можливої поведінки людини та громадянина у сфері реалізації політичної влади (право на участь у профспілках; право на об'єднання в політичні партії; право збиратись мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи, демонстрації та ін.). Економічні права – це вид та міра можливої поведінки людини та громадянина у сфері виробництва, розділу та використання матеріальних благ (право володіти, користуватись та розпоряджатися майном, право на працю, заробітну плату та інше). Соціальні права – це вид та міра можливої поведінки людини та громадянина у сфері забезпечення належних соціальних умов життя (право на соціальний захист; право на житло; право на лікарську допомогу та лікарське страхування та інше). Духовні права – це вид та міра можливої поведінки людини та громадянина у сфері доступу особи до духовних цінностей свого народу та всього людства (право на освіту, захист інтелектуальної власності тощо).

Основні права та свободи особи (людини та громадянина) тісно пов'язані з її обов'язками. *Обов'язки особи* (людини та громадянина) – це вид та міра необхідної поведінки в суспільстві та державі, яка передбачаються для задоволення важливих матеріальних та духовних благ інших осіб, які передбачені, зазначені в Конституції та інших нормативно-правових актах. Основні обов'язки громадян зазначені у ст. 65-68 Конституції України.

Народовладдя в Україні та форми його здійснення Народ України є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади, який здійснює владу прямо і через представницькі органи. Безпосередня демократія здійснюється шляхом прямого волевиявлення народу. Існує багато форм безпосередньої демократії, але ст. 69 Конституції України прямо закріплює лише *дві* – *вибори та референдум*. Найпоширенішою формою безпосередньої демократії, а також обов'язковим атрибутом представницької демократії є *вибори*. Цю форму безпосередньої демократії можливо визначити як процедуру формування державного органу або надання повноважень посадовій особі, що здійснюється шляхом голосування уповноважених осіб за умови, що на кожний отриманий таким способом мандат можуть претендувати в установленому порядку два чи більше кандидатів. Залежно від органу який обирається на виборах, вони бувають:

- парламентські;
- президентські;
- вибори до Верховної ради України;
- місцеві вибори.

Враховуючи підстави проведення виборів, вони поділяються на:

- чергові;
- позачергові (дострокові);
- проміжні;
- повторні. Залежно від територіальних меж проведення вибори бувають:
 - загальнонаціональні;
 - місцеві.

Виборче право в теорії розглядається в *об'єктивному й суб'єктивному аспектах*. *Об'єктивне виборче право* – сукупність норм права, які регламентують порядок формування представницьких органів держави і органів місцевого самоврядування. *Основними джерелами* цього права є *Конституція України, Закони України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеві вибори», "Про добровільне об'єднання територіальних громад"* та інші нормативно-правові акти. *Суб'єктивне виборче право* – це закріплене у ст. 38 Конституції України і гарантоване державою право громадян України обирати (активне виборче право) та бути обраним (пасивне виборче право) до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Суб'єктивне виборче право може бути здійснене лише при *дотриманні головних принципів*,

покладених в його основу. До них відноситься:

- принцип вільних виборів;
- принцип загальності;
- принцип рівного виборчого права;
- принцип прямого виборчого права;
- принцип таємного виборчого права;
- принцип особистого виборчого права;
- принцип свободи агітації.

Принцип організації виборчих округів у поєднанні з порядком визначення результатів виборів, встановлені в об'єктивному виборчому праві, носить назву *виборчої системи*. Існує *три види* виборчих систем: *мажоритарна, пропорційна, змішана*, які, в свою чергу, також поділяються на підвиди. територія (країна, область, місто), якщо її населення представлятиме колегіальний орган, розподіляється на приблизно рівні частини такої кількості, скільки осіб формує колегіальний орган, який обирається. Відповідно переможець визначається у кожній частині, а перемагає той кандидат, який отримує більшість голосів виборців. При застосуванні *пропорційної системи*, яка використовується лише для формування колегіального органу, відбувається розподіл мандатів між партіями або блоками, які уособлені у списках кандидатів, що їх представляють, залежно від отриманої кількості голосів. Ця система дає можливість активніше брати участь саме політичним партіям як одному із основних елементів демократичного, громадянського суспільства. *Змішана система* полягає у поєднанні елементів мажоритарної та пропорційної систем. Зазначаємо те, що виборча система встановлюється виключно законами держави, а тому це питання постійно дискутується в нашій країні та може зазнавати значних змін. Виборча система досить розтягнута в часі і не може зводитись лише до процесу голосування.

Виборчий процес – це нормативно врегульована діяльність суб'єктів виборів, пов'язана з їх підготовкою та проведенням. Така законно врегульована діяльність складається з кількох стадій: – складання списків виборців;

- призначення виборів;
- утворення виборчих округів та виборчих дільниць;
- утворення виборчих комісій;
- висування та реєстрація кандидатів;
- проведення передвиборної агітації;
- голосування;
- підрахування голосів виборців;
- встановлення підсумків голосування і результатів виборів та їх оприлюднення;
- реєстрація обраних осіб.

Іншою за поширеністю формою безпосередньої демократії є *референдум* – спосіб волевиявлення громадян шляхом голосування законів України, інших рішень і важливих питань загальнодержавного рівня. Відповідно до ст. 74 Конституції України проведення референдуму не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету, амністії. Всеукраїнський референдум є однією з форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України (далі громадяни) рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування в порядку, встановленому цим Законом. Порядок підготовки та проведення всеукраїнського референдуму регулюється Конституцією України, а також іншими законодавчими актами України. Предметом всеукраїнського референдуму можуть бути будь-які питання за винятком тих, вирішення яких референдумом не допускається Конституцією України, законами України. На всеукраїнський референдум можуть виноситися декілька питань з однієї проблеми:

- про схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання не чинним закону про внесення змін до Конституції України (конституційний референдум);

- про зміну території України (ратифікаційний референдум);
- щодо прийняття чи скасування закону України або внесення змін до чинного закону України (законодавчий референдум);
- з будь-якого питання за винятком тих, щодо яких референдум не допускається згідно Конституції України (загальний референдум).

Президент України проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою, якщо його ініційовано з додержанням встановлених Конституцією та законами України вимог щодо організації та порядку проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою. Результати народного волевиявлення на всеукраїнському референдумі є обов'язковими.

Право голосу на всеукраїнському референдумі мають громадяни України, яким на день голосування виповнилося *вісімнадцять років*. Громадяни України, які мають право голосу на всеукраїнському референдумі, є учасниками всеукраїнського референдуму. Підставою реалізації громадянином України свого права голосу на всеукраїнському референдумі є його включення до списків учасників всеукраїнського референдуму на дільниці всеукраїнського референдуму. Учасник всеукраїнського референдуму реалізує своє право голосу під час всеукраїнського референдуму у порядку, встановленому цим Законом. *Документом*, який посвідчує особу і громадянство України учасника всеукраїнського референдуму, є:

- паспорт громадянина України;
- тимчасове посвідчення громадянина;
- картка (довідка) установи кримінально-виконавчої системи, що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, громадянство, фотографію особи, підпис керівника та печатку установи (для осіб, які перебувають в установах кримінально-виконавчої системи);
- паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- дипломатичний паспорт;
- службовий паспорт;
- посвідчення члена екіпажу.

Не має права голосу громадянин України, визнаний судом недієздатним. Громадянин України, який проживає або перебуває у період підготовки і проведення всеукраїнського референдуму за межами України, має право голосу на всеукраїнському референдумі, реалізація якого забезпечується його включенням до списку учасників всеукраїнського референдуму на відповідній закордонній дільниці, утвореній згідно з цим Законом.

Права релігійних організацій та громадян, пов'язані зі свободою віросповідання. ЗУ № «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року.

- засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва);
- безперешкодно проводити богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації (в інших випадках публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого комітету сільської, селищної, міської рад);
- на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення; - виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати предмети релігійного призначення, релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту;
- виключне право на заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення;
- для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи;
- утворювати при релігійних організаціях товариства, братства, асоціації, інші об'єднання

громадян для здійснення добродійності, вивчення та розповсюдження релігійної літератури та іншої культурно-освітньої діяльності;

- здійснювати добродійну діяльність і милосердя як самостійно, так і через громадські фонди (при цьому суми витрат на цю мету оподаткуванню не підлягають);

- встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки та прямі особисті контакти, включаючи виїзд за кордон для паломництва, участі в зборах та релігійних заходах;

- направляти громадян за кордон для навчання в духовних начальних закладах і приймати з цією метою іноземних громадян.

Основоположним принципом в Україні є її поділ на законодавчу, виконавчу та судову *побудови державної влади*

Вищим органом виконавчої влади в Україні є *Кабінет Міністрів України (Розділ VI КУ)* Обов'язковою передумовою демократичної держави є існування судової системи. *Судова влада* – це незалежна гілка влади, яку складає система уповноважених на здійснення правосуддя державних органів (судів) і призначенням якої є розв'язання правових конфліктів з метою захисту прав і свобод людей, інтересів суспільства і держави шляхом застосування чинних норм права до конкретних життєвих обставин. *Правосуддя* – це вид державної діяльності, пов'язаний із вирішенням соціальних конфліктів, в основі яких лежить спір про право, шляхом розгляду на судових засіданнях цивільних, кримінальних та інших справ з додержанням встановленої законом процесуальної форми (*Розділ VII КУ*).

Конституційно-правові відносини – це вольові формалізовані суспільні відносини політико-правового характеру, цілеспрямоване впорядкування яких здійснюється конституційно-правовими нормами. *Ознаки конституційно-правових відносин:*

- фундаментальність;
- політико-правовий характер;
- найвища-конституційна форма закріплення і захисту;
- установчий характер;
- підвищена стабільність;
- особливий суб'єктивний склад;
- особливий об'єктивний склад»[]

Тема 14. Окремі галузі права України. Основи адміністративного права

Поняття адміністративного права. Система і джерела адміністративного права. Поняття та види адміністративних правопорушень. Адміністративна відповідальність. Державна служба в Україні. Нормативні акти.

Література: 1 – 28

«*З історії розвитку адміністративного права*. Науковці виділяють такі основні розвитку адміністративного права: **1.** Виникнення науки камералістики (від нім. – управління скарбницею та майном), яке припадає на початок XVIII ст., основний її розвиток відбувся в Німеччині. Зростання потреби у фінансах для утримання держави, чиновників і війська стали головними чинниками виникнення та розвитку наукових знань, що вивчалися камералістикою. У цілому слід зазначити, що саме камералістика забезпечувала передусім раціональне управління державним майном. Саме ця управлінська обставина свідчить про зв'язок камералістики та сучасного адміністративного права. **2.** Історично обумовлений поділ камералістики на «стару» (вивчала питання фінансів, економіки господарства) та «нову» (питання поліції, мануфактурної, гірничої справи тощо), що стався у середині XVIII ст. «Нова» камералістика, орієнтуючись водночас на розуміння поліції як управління містом, державою, по суті займалась питаннями публічного адміністрування (державної політики) у різних сферах суспільного життя. **3.** Становлення поліцейського права (як галузі, призначеної здійснювати внутрішнє адміністрування), родоначальником якого прийнято вважати французького вченого Ніколаса Даламара, який у 1722 р. у своїй праці «Трактат про поліцію» окреслив предмет поліцейського права, а також зазначив групи суспільних відносин, об'єднані поліцейською діяльністю. До цих груп належали релігія, охорона здоров'я, громадський порядок, торгівля, дорожнє господарство тощо. **4.** Перехід до адміністративного права (друга половина XIX ст.), що стався під впливом буржуазних революцій, насамперед

Французької революції 1789 р.), коли права та свободи людини були протиставлені всемогутності держави. Методи прямого примусу, що використовувалися поліцейським правом, було модифіковано на підставах верховенства права, ідей про те, що адміністрування повинно базуватися на вимогах закону з обов'язковим урахуванням прав і свобод громадян, що публічне адміністрування не може здійснюватися на власний розсуд чиновників. 5. Новітній етап, який характеризується кардинальним переглядом суті, змісту та призначення адміністративного права, переходом від державо-центристського призначення адміністративного права до людино-центристського із акцентом на громадянина як основного суб'єкта адміністративно-правових відносин та на призначення державних органів на створення необхідних умов для реалізації та захисту його прав, свобод та інтересів.

Інші науковці в сучасній вітчизняній адміністративно-правовій науковій літературі пропонують таку *періодизацію* розвитку адміністративного права України: 1) Часи Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. 2) Литовсько-польська доба. 3) Козацько-гетьманська доба. 4) Період з кінця XIX ст. до 1917 р. 5) Період Української народної республіки (1917 – 1920 рр.). 6) Радянський період до 60-х років XX ст. 7) Період становлення незалежної України.

Предмет і метод адміністративного права Адміністративне право – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що формуються під час забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також в процесі публічного адміністрування в сферах соціально-економічного й адміністративного розвитку й охорони громадського порядку.

Адміністративне право є самостійною галуззю права, що характеризується високою мобільністю, комплексним характером. Адміністративне право посідає особливе місце в системі права та відрізняється від інших галузей права предметом і методом правового регулювання *Предметом адміністративного права* є суспільні відносини, що формуються:

– у процесі публічного адміністрування економічної, соціально-культурної та адміністративно-політичної галузей, а також під час реалізації повноважень органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та деякими іншими недержавними інституціями – делегованих органами виконавчої влади повноважень;

– у процесі діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо забезпечення реалізації та захисту в адміністративному порядку прав і свобод громадян, надання їм, а також юридичним особам різноманітних адміністративних (управлінських) послуг;

– у процесі внутрішньої організації та діяльності усіх державних органів, адміністрацій державних підприємств, установ та організацій, а також у зв'язку з публічною службою (державною службою або службою в органах місцевого самоврядування тощо);

– реалізації юрисдикції адміністративних судів і поновлення порушених прав громадян та інших суб'єктів адміністративного права; – а також під час застосування заходів адміністративного примусу, в тому числі адміністративної відповідальності, щодо фізичних і юридичних осіб. *Методи* правового регулювання адміністративного права:

– метод влади-підпорядкування (субординації) або метод прямого розпорядництва, коли одна сторона відносин є юридично владною, а інша – юридично підвладною (наприклад, відносини між податковою службою та платниками податків, між інспектором поліції та учасниками дорожнього руху);

– метод рекомендацій – рекомендації одного суб'єкта відносин, які набувають правової сили за умови прийняття їх іншим;

– метод узгодження (координації) – регулює відносини між суб'єктами, які не знаходяться у підпорядкуванні;

– метод рівності – означає, що суб'єкти, які знаходяться на одному рівні державного механізму, здійснюють у формі адміністративного договору спільні дії.

Суть методів адміністративного права полягає у:

– встановленні певного порядку дій – приписів щодо дій суб'єктів відносин за відповідних

умов та способу вчинення таких дій, передбачених відповідною адміністративно-правовою нормою;

– забороні певних дій з огляду на можливість застосування відповідних юридичних засобів впливу на правопорушників (заборона направлення скарг громадян на розгляд тим посадовим особам, чиї дії є предметом скарги. За порушення цієї заборони винні посадові особи несуть дисциплінарну відповідальність);

– наданні можливості вибору одного із передбачених адміністративно-правовою нормою варіантів належної поведінки (наприклад, надання посадовим особам можливості вибору при вирішенні питання про застосування до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, того чи іншого адміністративного стягнення або звільнення її від відповідальності);

– наданні можливості чинити або не чинити дії, передбачені адміністративно-правовою нормою у визначених нею умовах (громадянин сам вирішує питання, чи варто оскаржувати дії посадових осіб, які він оцінює як протиправні). У зв'язку із трансформацією предмету адміністративного права певні реформаційні процеси притаманні і методу адміністративного права.

Поряд із переважним застосуванням імперативного методу в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин здійснюється використання і певних елементів диспозитивного методу (надання адміністративних послуг, укладання адміністративних договорів тощо), що свідчить про поступовий перехід до змішаної природи методу адміністративного права, тобто про органічне поєднання у ньому типових ознак як імперативного, так і диспозитивного методів правового регулювання, спрямованість методу адміністративного права на демократизацію взаємовідносин між людиною та державою.

Система адміністративного права. Система адміністративного права – це його внутрішня структура. Складається із *Загальної та Особливої частин.* Загальна частина об'єднує норми, які регулюють (визначають):

- загальні принципи публічного адміністрування;
- правове становище суб'єктів адміністративного права;
- форми і методи діяльності суб'єктів публічної адміністрації;
- адміністративно-правові режими; – адміністративну відповідальність;
- адміністративний процес;
- адміністративні процедури;
- адміністративні послуги;
- засоби забезпечення законності і дисципліни у публічному адмініструванні тощо.

Виділяють додатково й *Спеціальну* частину, яка об'єднує норми, що регулюють адміністративно-правову діяльність суб'єктів публічного адміністрування конкретними сферами суспільних відносин (наприклад, адміністративна діяльність органів митного контролю, органів внутрішніх справ тощо).

Джерела адміністративного права. Джерела адміністративного права – це зовнішні форми вираження адміністративно-правових норм. Джерела адміністративного права складають певну систему, в якій виділяють:

1. Конституцію України від 28 червня 1996 р.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КпАП) від 7 грудня 1984 р. із змінами та доповненнями.
3. Кодекс адміністративного судочинства України (КАС) від 6 липня 2005 р.
4. Певні положення Митного кодексу України (МК) від 11 липня 2002 р. Податкового кодексу України (ПК) від 2 грудня 2010 р.
5. Закони України (зокрема, закони України від 16 грудня 1993 р. «Про державну службу», від 2 жовтня 1996 р. «Про звернення громадян», від 23 травня 1991 р. «Про освіту» (в редакції Закону від 23 березня 1996 р.), від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян», від 20 вересня 2001 р. «Про дипломатичну службу», від 17 березня 2011 р. «Про центральні органи виконавчої влади», від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації» тощо).
6. Постанови та розпорядження Верховної Ради України.
7. Укази та розпорядження Президента України.

8. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України.
9. Накази, інструкції міністерств, інспекцій, служб, агентств, органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.
10. Накази керівників державних підприємств, установ, організацій.
11. Нормативні акти місцевих державних адміністрацій (розпорядження, накази).
12. Нормативні акти місцевих рад та їх виконавчих органів (рішення, розпорядження).
13. Міжурядові угоди, ратифіковані Верховною Радою України;
14. Акти союзного законодавства, якщо вони не суперечать Конституції та законодавству України до прийняття аналогічних документів органами України.

Джерела адміністративного права характеризуються надмірною кількістю, розмаїттям їх зовнішніх форм та юридичної сили, відсутністю єдиного (збірного) кодифікованого акту. В Україні відбувається процес систематизації адміністративного законодавства. *Систематизація* – це упорядкування та удосконалення нормативного матеріалу, приведення його у певну систему. Систематизація здійснюється у 2 формах: *інкорпорації та кодифікації*. *Інкорпорація* адміністративного законодавства – зовнішня обробка чинного та не чинного нормативно-правового матеріалу й розташування його в певному порядку. Вона здійснюється з метою поліпшення пошуку нормативного матеріалу, наукових досліджень. Проводиться інкорпорація як органами держави, так і недержавними організаціями. Частіше її здійснюють інститути, комісії, вчені-юристи, професійні громадські правничі організації тощо. *Кодифікація* адміністративного законодавства – перегляд нормативно-правових актів з метою усунення суперечностей між ними, вилучення застарілих, не чинних, створення нових правових актів, прийняття кодифікованих актів. Для адміністративного законодавства притаманна *часткова кодифікація*, оскільки протягом довгого часу кодифікації підлягали лише адміністративно-деліктні норми. Так, у 1927 р. був прийнятий Адміністративний кодекс, у 1980 р. – Основи законодавства про адміністративні правопорушення СРСР та союзних республік, у 1984 р. – КпАП, у 1991 р. – МК, у 2002 р. – новий МК, у 2005 р. – КАС, у 2010 р. – ПК, який набрав чинності у 2011 році.

Механізм адміністративно-правового регулювання – це сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права. Виділяють *органічні та функціональні складові*. *Органічними складовими механізму* адміністративно-правового регулювання слід вважати ті, що визначають суть самого явища механізму адміністративно-правового регулювання, тобто без яких не може відбуватися сам механізм. *Функціональними складовими механізму* адміністративно-правового регулювання вважаються ті, що значною мірою впливають на механізм адміністративно-правового регулювання, що не є обов'язковими його елементами. *Органічні* складові механізму адміністративно-правового регулювання:

- 1) норми права – загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені з метою регулювання суспільних відносин;
- 2) акти реалізації норм права – процес фактичного втілення в життя приписів правових норм через поведінку суб'єктів адміністративного права;
- 3) правові відносини – вольові суспільні відносини, що виникають на основі норм права.

Функціональні складові механізму адміністративно-правового регулювання:

Юридичний факт – це конкретні життєві обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна та припинення адміністративно-правових відносин. Самі по собі норми адміністративного права не діють, вони активізуються лише тоді, коли виникають необхідні для їх дії життєві обставини. *Правова свідомість* суб'єктів адміністративно-правового регулювання – система відображення правової дійсності у поглядах, почуттях, уявленнях людей про право. Правова свідомість складається з правової психології та правової поведінки. *Законність* – правовий режим суспільного життя, який характеризується неухильним дотриманням норм права всіма суб'єктами правових відносин.

Адміністративно-правова норма – це формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене державою, метою якого є регулювання суспільних відносин, що виникають, змінюються і припиняються у сфері забезпечення органами виконавчої влади

і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також в процесі публічного адміністрування в сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку й охорони громадського порядку. *Особливості* адміністративно-правових норм:

- в них закріплюються приписи щодо адміністрування, державного контролю, нагляду, внутрішньо організаційної діяльності;
- метод впливу норм на суспільні відносини має, переважно, імперативний характер;
- виконання приписів норм гарантується державою за допомогою системи засобів організаційно-роз'яснювального і суспільно-примусового характеру;
- системність норм адміністративного права.

Мета адміністративно-правових норм:

- організація й регулювання відносин у сфері забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також в процесі публічного адміністрування в сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку та охорони громадського порядку;
- інформаційна;
- охорона (забезпечення законності й дисципліни у сфері забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також в процесі публічного адміністрування в сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку та охорони громадського порядку);
- заохочувальна (стимулювання учасників відносин до участі, активізації ролі, самостійності);
- соціально-моральна (формування правосвідомості, ставлення до громадського порядку, безпеки тощо).

Адміністративно-правові норми виконують *функції*: організація та регулювання публічно-сервісних, деліктних, процесуальних відносин, а також відносин щодо здійснення публічного адміністрування, забезпечення реалізації та захисту прав, свобод та законних інтересів осіб у відносинах із державою; сприяння функції організації та регулювання публічно-сервісних відносин та відносин, що виникають в процесі здійснення публічного адміністрування (норми-дефініції, норми-презумпції); регулятор суспільних відносин не тільки у сфері публічного адміністрування, а й в інших сферах.

Види адміністративно-правових норм: 1) *За спрямованістю змісту*:

- ті, що закріплюють порядок створення і правовий режим суб'єктів правовідносин;
- ті, що визначають форми і методи діяльності суб'єкту адміністрування;
- ті, що встановлюють порядок проходження публічної служби;
- ті, що визначають способи і порядок забезпечення законності діяльності суб'єктів публічної адміністрації;
- ті, що регулюють засади адміністративно-правового регулювання окремими галузями народного господарства;
- ті, що визначають права, обов'язки громадян у сфері публічного адміністрування;
- ті, що визначають підстави притягнення до адміністративної відповідальності та процедурні питання її реалізації.

2) *За функціональним призначенням*:

- регулятивні – регулюють діяльність учасників адміністративно-правових відносин з метою досягнення суспільно-корисної мети в сфері публічного адміністрування;
- правоохоронні – визначають загальнообов'язкові приписи, спрямовані на захист прав та свобод людини та охорону існуючого правопорядку у сфері публічного адміністрування.

3) *За формою притису*:

- зобов'язуючі (приписні) – зобов'язують здійснити певні дії;
- заборонні – забороняють вчиняти ті чи інші дії;
- дозвільні (повноважні, диспозитивні) – діяти в рамках вимог норми, вчиняти активні дії;
- стимулюючі (заохочувальні) – забезпечують вплив на поведінку учасників правовідносин

за допомогою засобів морального та матеріального характеру;

– рекомендаційні – надають учасникам правовідносин можливість пошуку найоптимальнішого варіанту поведінки.

4) *За адресатами:*

- для органів виконавчої влади;
- для інших державних органів;
- для державних службовців;
- для державних підприємств, установ, організацій; – для недержавних підприємств, установ, організацій;
- для громадян, іноземних громадян, осіб без громадянства; або ж:
- для приватних осіб;
- для публічних осіб (суб'єктів публічної адміністрації).

5) *За змістом*

: – матеріальні – закріплюють права та обов'язки у сфері публічного адміністрування; – процесуальні – закріплюють порядок здійснення юрисдикційних процедур (притягнення до дисциплінарної відповідальності, до адміністративної відповідальності тощо) та позитивно спрямованих процедур (реєстрація, ліцензування тощо) в сфері публічного адміністрування.

б) *За межами дії:* – у просторі – передбачають територію, на яку поширюється їх юридична сила (на всю територію України, на адміністративно-територіальну одиницю, на окрему режимну зону тощо);

- у часі (тимчасові, безстрокові);
- за колом осіб (поширюються на всіх громадян або на окремі групи осіб – іноземців, неповнолітніх, військовослужбовців тощо).

7) *За ступенем загальності:*

- загальні – поширюються на всі сфери публічного адміністрування;
- міжгалузеві – регулюють адміністративно-правові відносини у межах конкретно визначеної сфери публічного адміністрування;
- місцеві (локальні) – містяться в актах суб'єктів публічного адміністрування місцевого рівня (місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування).

8) *За повнотою викладення змісту:*

- визначені – мають повно викладене правило поведінки (абсолютно визначені, відносно визначені);
- відсильні – викладають правило поведінки частково та відсилають до іншої норми правового акту;
- бланкетні – частина норми міститься в іншому акті, який приймається іншим вповноваженим суб'єктом.

9) *За юридичною силою нормативних актів, у яких норми зафіксовані:*

- містяться у законах; – містяться в указах, розпорядженнях;
- містяться в постановах;
- містяться в рішеннях;
- містяться в наказах; – містяться в інструкціях тощо.

Більшість адміністративно-правових норм мають *імперативний характер*, який дістає вияв у:

- прямих приписах, які зобов'язують суб'єкта діяти тільки певним чином без можливості вибору варіанта поведінки;
- обов'язковій державній реєстрації в органах виконавчої влади;
- наданні суб'єкту права вибору варіанта поведінки, проте не порушуючи встановлених нормою меж поведінки.

Проте останнім часом зростає частка і норм *диспозитивного* характеру. Практичне використання правил поведінки, які містяться в адміністративно-правових нормах, означає їх реалізацію.

Реалізація адміністративно-правових норм здійснюється у таких *формах*:

- виконання – активна поведінка суб'єктів адміністративно-правових відносин щодо виконання юридичних обов'язків (одержання паспорта, сплата податків, подання

декларації);

- використання – активна поведінка суб'єктів адміністративно-правових відносин щодо здійснення наданих юридичних прав (подання скарги, заяви);
- додержання – пасивна поведінка суб'єктів адміністративно-правових відносин щодо дотримання вимог норм права;
- застосування – діяльність органів держави щодо вирішення адміністративних справ і видання індивідуальних юридичних актів, які ґрунтуються на вимогах матеріальних і процесуальних юридичних норм.

Структура адміністративно-правової норми – це її внутрішня побудова, визначений порядок взаємозв'язку, взаємообумовленості і взаємозалежності складових частин норми. Адміністративно-правові норми складаються із *гіпотези, диспозиції і санкції*. *Гіпотеза* – частина норми, яка вказує на фактичні умови, за наявності яких норма застосовується. Гіпотезу можна назвати юридичним фактом (наприклад, досягнувши 16-річного віку, громадянин зобов'язаний отримати паспорт; особи чоловічої статі, досягнувши 18-річного віку, зобов'язані з'явитися на призовну дільницю тощо). *Диспозиція* – частина норми, в якій сформульовано власне правило поведінки (обов'язок отримати паспорт, подати до податкової служби декларацію про доходи). *Санкція* – частина норми, в якій зазначається захід впливу з боку держави у випадку порушення правил, передбачених нормою. Проте класична структура норми зустрічається досить рідко. Як правило, зустрічається двочленна структура норми (гіпотеза і диспозиція), а санкція передбачається в інших нормах (як правило, у КпАП).

Адміністративно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, суб'єкти яких наділені правами і обов'язками у сфері забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також в процесі публічного адміністрування в сферах соціально-економічного й адміністративно-політичного розвитку та охорони громадського порядку. *Особливості* адміністративно-правових відносин:

- вони виникають у сфері виконавчої, тобто владно-організаційної діяльності;
- ці відносини виникають у зв'язку з діяльністю органів публічної адміністрації;
- для них притаманною є наявність обов'язкового суб'єкта – органу публічної адміністрації;
- цей обов'язковий суб'єкт діє завжди владно, отже, відносини є публічно владними;
- відносини можуть виникати з ініціативи будь-якої із сторін, при цьому згода іншої сторони не є обов'язковою;
- відносини між учасниками відносин розглядаються, як правило, у позасудовому порядку;
- у випадку порушення однією із сторін вимог адміністративно-правових норм вона відповідає перед державою в особі її органів (як правило, органів виконавчої влади).

Види адміністративно-правових відносин: **1)** Залежно від функцій, які виконуються: – *регулятивні і правоохоронні*. **2)** За адміністративно-правовим статусом суб'єктів, що беруть участь у правовідносинах:

- між вище стоячими і нижче стоячими суб'єктами (*вертикальні*); і між не підпорядкованими суб'єктами адміністрування (*горизонтальні*);
- між органами публічної адміністрації і підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями;
- між органами публічної адміністрації і не підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями;
- між органами публічної адміністрації і органами місцевого самоврядування;
- між органами публічної адміністрації і об'єднаннями громадян;
- між органами публічної адміністрації і громадянами.

3) Залежно від галузевої залежності: – матеріальні й процесуальні.

4) За змістом:

- у сфері загального адміністрування;
- у сфері галузевого адміністрування;
- у сфері міжгалузевого адміністрування.

5) За галузевою діяльністю:

- у галузі економіки;
- в адміністративно-політичній галузі;
- у соціально-культурній галузі.
- 6) За спрямованістю: – зовнішні й внутрішні.
- 7) За механізмом захисту:
 - що захищаються у судовому порядку;
 - що захищаються в адміністративному порядку.
- 8) За способом регулювання: – функціональні й територіальні.
- 9) За майновою належністю: – майнові та немайнові.
- 10) За характером взаємодії суб'єктів відносин:
 - субординації;
 - координації (диспозитивні) тощо.

Для виникнення, зміни чи припинення адміністративно-правових відносин потрібна наявність юридичних фактів. При цьому *юридичні факти* як підстава виникнення, зміни або припинення адміністративно-правових відносин *поділяються* на такі: 1) За наслідками, що настали:

- правоутворювальні – спричиняють виникнення адміністративно-правових відносин (подання скарги, укладення адміністративного договору тощо);
- правозмінювальні – спричиняють зміну вже існуючих адміністративно-правових відносин (зміна адміністративного стягнення, переведення державного службовця на іншу посаду тощо);
- правоприпинювальні – спричиняють припинення адміністративно-правових відносин (виконання адміністративного стягнення, проведення реєстрації, отримання дозволу тощо).

2) За наявністю або відсутністю зв'язку факту з волею суб'єкта:

- діяння – це вольова поведінка суб'єкта правовідносин (дія або бездіяльність); за своїм характером діяння може бути *правомірним*, тобто відповідати нормам адміністративного права (видання актів суб'єктами публічної адміністрації, подання звернення громадянами, призначення перевірок тощо) та *неправомірним* – порушення норм адміністративного права (ухилення від державної реєстрації, порушення правил дорожнього руху, бездіяльність посадових осіб органів публічної адміністрації тощо);
- подія – явище, яке спричиняє виникнення, зміну або припинення адміністративно-правових відносин, але не залежить від волі суб'єктів таких правовідносин (наприклад, смерть особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, припиняє відповідні деліктні відносини). Адміністративно-правові відносини традиційно включають суб'єктів, об'єкти та зміст. Суб'єкт адміністративно-правових відносин – учасник адміністративно-правових відносин, який має конкретні права та обов'язки у сфері публічного адміністрування.

Обов'язковим учасником адміністративно-правових відносин завжди є *суб'єкт*, наділений владними повноваженнями (органи публічної адміністрації, посадові особи органів публічної адміністрації, державні організації, наділені державно-владними повноваженнями, тощо). Традиційно всіх *суб'єктів* адміністративно-правових відносин *поділяють* на:

- індивідуальних – фізичні особи, наділені різним адміністративно-правовим статусом (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці, посадові особи, неповнолітні тощо)
- колективних – юридичні особи, наділені адміністративно-правовим статусом (об'єднання громадян, підприємства, установи, організації, суб'єкти публічної адміністрації). *Об'єкт* адміністративно-правових відносин – те, заради чого виникають правовідносини, це – матеріальні, духовні та інші соціальні цінності. Сучасний стан розвитку науки адміністративного права свідчить про те, що *об'єктами* адміністративно-правових відносин є:

- поведінка учасників управлінських відносин (дії, утримання від дій);
- окремі майнові та немайнові об'єкти (матеріальні речі, інформація, об'єкти творчості тощо). *Зміст адміністративно-правових відносин* – сукупність юридичних прав (міра дозволеної поведінки, що визначається державою) та обов'язків (міра необхідної поведінки, яка забезпечується державою) суб'єктів правовідносин.

Адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі уповноважених органів на відповідну категорію протиправних діянь (насамперед адміністративних проступків), а особи, які вчинили зазначені правопорушення, повинні відповісти перед уповноваженим державним органом за свої неправомірні дії і понести адміністративне стягнення в установлених законом формах і порядку. *Ознаки адміністративної відповідальності:*

- має зовнішній характер;
- застосовується лише за вчинення правопорушення;
- пов'язана з державним примусом у формах каральних і правовідновлювальних заходів;
- визначена у нормах права;
- притягнення правопорушника до відповідальності здійснюється у певному процесуальному порядку;
- притягнення до відповідальності здійснюється уповноваженими державними органами та посадовими особами;
- винна у вчиненні правопорушення особа несе певні втрати матеріального та побутового характеру, які передбачені законом.

Адміністративну відповідальність не слід ототожнювати із поняттям «адміністративне стягнення», оскільки адміністративна відповідальність включає такі елементи, як державний осуд діяння і особи, яка його вчинила, та застосування до порушника заходів, визначених санкцією порушеної статті закону, тобто адміністративного стягнення. Адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного проступку. До неї притягують уповноважені адміністративні органи, в деяких випадках – суди. Її суб'єктами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. *Адміністративні правопорушення (проступок)* – чи не найпоширеніші з усіх видів правопорушень. *Особливості заходів* відповідальності за порушення адміністративно-правових норм: вони мають офіційний, державно-владний характер; множинність та різноманіття суб'єктів застосування; численність осіб, щодо яких здійснюється застосування цих заходів; відсутність службового підпорядкування між суб'єктами застосування; багатоаспектну цільову спрямованість; примусовий характер застосування; вони мають тільки правовий характер.

Види підстав адміністративної відповідальності:

- *фактичні* (вчинення особою особливого виду правопорушення – адміністративного (тобто наявність ознак такого правопорушення));
- *юридичні* (наявність в діях особи юридичного складу правопорушення – суб'єкту, суб'єктивної сторони, об'єкту, об'єктивної сторони);
- *процесуальні* (наявність процесуальних норм, які забезпечують притягнення винної особи до адміністративної відповідальності).

Відмінність адміністративної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності відрізняється за наступними критеріями:

- за підставами
- ; – за органами, які розглядають справи про відповідні правопорушення;
- за колом суб'єктів;
- за правовими наслідками;
- за процесуальною процедурою;
- за санкціями.

Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Є 3 характерні *ознаки правопорушення (проступку): протиправність, винність та адміністративна карність.* *Протиправністю* проступку необхідно розуміти заборону дій, яка передбачена конкретною адміністративною нормою. означає, що адміністративним проступком може бути тільки дія, яка вчинена особою *Винність* умисно або з необережності, в межах порушеної норми. *Адміністративна карність* проступку як його ознака полягає в тому, що за його вчинення особа повинна нести

лише адміністративну відповідальність.

Наслідком вчинення проступку повинна бути негативна реакція з боку державних органів у вигляді застосування до винної особи стягнення, передбаченого адміністративним законодавством. Необхідно зауважити, що з цього правила існують деякі винятки. Юридичний склад: 1. Об'єкт проступку. 2. Об'єктивна сторона. 3. Суб'єкт проступку. 4. Суб'єктивна сторона. *Об'єктом адміністративного проступку* є суспільні відносини, тобто відносини, які складаються в різних галузях діяльності людей. Розрізняють загальний, родовий, безпосередній об'єкти. *Об'єктивна сторона* адміністративного проступку – це сукупність зовнішніх ознак проступку, які визначають акт зовнішньої поведінки правопорушника. До *ознак* об'єктивної сторони належать:

1. Основна – адміністративно-правове діяння (дія або бездіяльність);
2. Факультативні: 1) шкідливі наслідки діяння; 2) причинний зв'язок між протиправним діянням та наслідками;
- 3) час;
- 4) місце;
- 5) умови;
- 6) способи та знаряддя вчинення проступку.

Адміністративно-правова дія – це протиправна, активна, свідома і вольова поведінка особи, яка завдає або може створити реальну можливість завдання шкоди об'єкту, що охороняється нормами адміністративного права. Більшість проступків вчиняється шляхом протиправних дій. *Суб'єктом проступку* є осудні фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які вчинили ті чи інші проступки, і які досягли віку, встановленого законодавством для притягнення до адміністративної відповідальності. Згідно ст. 12 КпАП *адміністративній відповідальності* підлягають особи, які досягли на момент вчинення правопорушення *16-річного віку*. *Суб'єкти* бувають 2 видів: **1.** Загальні – усі особи, які проживають або перебувають на території України. **2.** Спеціальні – службові особи, неповнолітні, військовослужбовці та військовозобов'язані, працівники органів внутрішніх справ, народні депутати України та деякі інші.

Для визнання особи *неосудною* необхідно встановити *юридичний та медичний критерії*. *Осудність* – це здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними, а отже, і нести за них відповідальність.

Обставини, що виключають юридичну відповідальність:

- необхідну оборону; – крайню необхідність;
- затримання злочинця; – виправданий професійний ризик;
- виконання наказу; – виконання професійних функцій;
- згода потерпілого;
- виконання службового обов'язку;
- здійснення свого права тощо.

Неосудність – це нездатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Необхідною обороною є дія, вчинена при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, встановленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (явної невідповідності захисту характерові і суспільній небезпеці посягання).

Ознаки необхідної оборони:

- заподіяння шкоди особі, що посягає;
- своєчасність оборони;
- метою оборони є захист від протиправного посягання;
- відповідність оборони та посягання.

Осудність є передумовою притягнення до відповідальності та реалізується за наявності вини. Вчинення адміністративного правопорушення неосудною особою виключає відповідальність, порушене адміністративне провадження припиняється за відсутністю

складу правопорушення. *Юридичний критерій* складається, у свою чергу, також з 2 ознак: *інтелектуального та вольового моментів* (елементів). *Інтелектуальний момент* означає, що особа не могла усвідомити своїх дій. *Вольовий* – особа не могла керувати своїми діями. 193 Інтелектуальна ознака означає, що: 1) особа не розуміла фактичної сторони проступку, не розуміла його суспільну (антигромадську) шкідливість; 2) особа не здатна усвідомити протиправність своїх дій, ця обставина виникла внаслідок психічного захворювання або розладу здоров'я. Вольовий момент означає, що особа не здатна керувати своїми діями, тобто вона розуміє суспільну шкідливість вчинку, але через хворобу не спроможна керувати собою. Для наявності юридичного критерію неосудності достатньо визначити один з 2 його елементів. *Медичний критерій* визначає коло тих психічних захворювань, з якими пов'язані протиправні дії особи. Для визнання особи неосудною достатньо встановлення однієї ознаки юридичного критерію і наявності одного з психічних захворювань з перерахованих у ст. 20 КпАП:

- хронічне душевне захворювання – шизофренія, епілепсія, прогресивний параліч тощо;
- тимчасовий розлад душевної діяльності – алкогольні психози, патологічне сп'яніння тощо;
- слабоумство, тобто нерозвинутість інтелекту із зниженням розумових здібностей (дебільність, імбецильність, ідіотія);
- інший хворобливий стан – психопатія, неврози тощо.

Обставин, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, належать: щире розкаяння винного; відвернення винним шкідливих наслідків проступку, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди; вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або за збігу тяжких особистих чи сімейних обставин; вчинення правопорушення неповнолітнім; вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до 1 року.

Закон не встановлює вичерпного переліку обставин, що пом'якшують відповідальність. Органу адміністративної юрисдикції (посадовій особі) надається право визнати як пом'якшуючі обставини, які не зазначені в законодавстві. Теоретично до таких обставин можуть бути віднесені: позитивна характеристика з місця роботи, проживання, похилий вік особи, заслуги перед державою, активна участь у громадському житті тощо.

Обставинами, що обтяжують відповідальність за адміністративні правопорушення, визнаються: **1)** Продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її; вимоги, що надходять від уповноваженої особи, повинні бути законними; вимога уповноваженої особи про припинення протиправної поведінки повинна впливати з її повноважень, якими вона наділена від імені держави; невиконання правопорушником вимоги уповноваженої особи про припинення протиправної поведінки повинна бути навмисним. **2)** Повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню; вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила злочин. Умови, за яких настають обставини: повторне правопорушення повинно бути вчинене правопорушником протягом року з часу закінчення виконавчого провадження; повторне правопорушення повинно бути однорідним з раніше вчиненим; правопорушник раніше вже притягувався до відповідальності за вчинене ним правопорушення (у тому числі і вчинення злочину). **3)** Втягнення неповнолітнього в правопорушення. Умови, за яких настають обставини: особа, яку втягують у протиправну діяльність, повинна мати вік не більше 18 років; усвідомлення особою, яка втягує неповнолітнього у протиправну діяльність, що інший учасник правопорушення неповнолітній; правопорушник шляхом умовляння або інших дій схилив неповнолітнього на вчинення проступку. **4)** Вчинення правопорушення групою осіб. Умови, за яких настають обставини: вчинення правопорушення 2 або більше особами; група правопорушників діяла за єдиним об'єднаним наміром. **5)** Вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин. Правопорушення вчиняється під час: пожежі, яка охопила значну територію, повені, землетрусу тощо; техногенної катастрофи; масових заворушень серед населення; епідемій, епізоотій; введення на території надзвичайного або воєнного станів. **6)** Вчинення правопорушення у стані сп'яніння. Орган (посадова особа), який накладає стягнення, залежно від характеру адміністративного правопорушення може не

визнати цю обставину як обтяжуючої.

Адміністративні стягнення та порядок їх застосування Систему адміністративних стягнень закріплено в ст. 24 КпАП, в якій їх перераховано з врахуванням зростання суворості:

- попередження (ст. 26 КпАП);
- штраф (ст. 27 КпАП);
- оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом правопорушення (ст. 28 КпАП);
- конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (ст. 29 КпАП);
- позбавлення спеціального права, наданого громадянинуві (ст. 30 КпАП);
- виправні роботи (ст. 31 КпАП);
- громадські роботи (ст. 30-1 КпАП);
- адміністративний арешт (ст. 32 КпАП).

До осіб, які не є громадянами України, може бути застосоване видворення за межі України. З перерахованих адміністративних стягнень *конфіскація та оплатне вилучення* в окремих випадках можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові стягнення, усі інші – тільки як основні. *Попередження* полягає в офіційному осуді вчиненого проступку і застереженні правопорушника від його повторення. Це найменш суворе адміністративне стягнення. *Штраф* – найбільш поширений вид адміністративного стягнення майнового характеру. Він накладається на правопорушників в адміністративному або судовому порядку у випадках і межах, передбачених актами вищих органів державної влади і управління. Розмір штрафу визначається переважно щодо офіційно встановленого розміру неоподатковуваного мінімуму доходів громадян або, в окремих випадках, у кратному розмірі до вартості проїзду або товару. Що стосується посадових осіб, на відміну від громадян, до них за чинним законодавством застосовуються, більш високі розміри стягнень. *Оплатне вилучення предмета* – специфічний вид грошово-матеріальних стягнень, накладених за вчинення адміністративних проступків з використанням спеціальних предметів, приладів, або безпосереднім об'єктом яких є заборонений предмет. Оплатне вилучення цього предмета полягає в його примусовому вилученню у особи, яка правомірно ним володіє, та подальшій реалізації з передачею, одержаної суми колишньому власнику за винятком витрат з реалізації предмета (ч. 1 ст. 28 КпАП). Оплатне вилучення предмета як захід адміністративного примусу суттєво відрізняється від реквізиції: 1. Реквізиція – адміністративно-примусовий захід, який застосовується державними органами у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин; оплатне вилучення – захід адміністративного стягнення. *Позбавлення спеціального права керувати транспортним засобом*, річковими та маломірними судами, права на мисливство та рибальство в системі адміністративних стягнень займає особливе, місце. Позбавлення наданого цьому громадянинуві права керування транспортними засобами застосовується на строк до 3 років за грубе або повторне порушення порядку користування цим правом або на строк до 10 років за систематичне порушення порядку користування цим правом. *Позбавлення права займатися певною діяльністю* або виконувати певні види робіт може застосовуватись при вчиненні таких адміністративних правопорушень:

- грубе порушення правил полювання (полювання без належного на те дозволу, в заборонених місцях, у заборонений час, забороненими знаряддями або способами (ч. 2 ст. 85 КпАП);
- перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху; проїзд на заборонний сигнал світлофора або жест регулювальника; порушення правил обгону і зустрічного роз'їзду; проїзду перехресть; зупинок транспортних засобів загального користування, початку руху; зміни напрямку руху; проїзду спеціальних транспортних засобів; недодержання вимог дорожніх знаків, розмітки проїзної частини шляхів або безпечної дистанції; порушення правил зупинки і стоянки; розташування транспортних засобів на проїзній частині; користування зовнішніми освітлювальними приладами; попереджувальними сигналами; буксирування механічних транспортних засобів;

перевезення людей або руху тротуарами чи пішохідними доріжками; ненадання водіями транспортних засобів переваги в русі пішоходам на нерегульованих пішохідних переходах, що спричинили створення аварійної обстановки, тобто примусили інших учасників дорожнього руху різко змінити швидкість, напрямок руху або вживати інших заходів щодо забезпечення особистої безпеки або безпеки інших громадян, що підтверджено фактичними даними, а саме поясненнями особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, потерпілого, свідків, показаннями 197 технічних приладів та засобів фото- і відео спостереження та іншими документами (ч. 4 ст. 122 КпАП);

– невиконання водіями вимог працівника міліції, а водіями військових транспортних засобів – вимог посадової особи військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних Силах України про зупинку транспортного засобу (ст. 122-2 КпАП);

– в'їзд водіїв на залізничний переїзд на заборонний сигнал світлофора або жест регулювальника чи чергового по переїзду, при закритому шлагбаумі або коли до переїзду наближається поїзд і інші порушення правил проїзду залізничних переїздів, що спричинили створення аварійної обстановки або пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд (ст. 123 КпАП); – порушення водіями транспортних засобів правил дорожнього руху, крім передбачених ст. 123 КпАП, ч. 1 або ч. 2 ст. 130 КпАП, що спричинили пошкодження транспортних засобів, вантажів, шляхів, шляхових та інших споруд чи іншого майна;

– керування транспортними засобами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також передача керування транспортним засобом особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а так само відмова особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ст. 130 КпАП). В усіх випадках застосування цього стягнення мова йде про позбавлення громадянина наданих спеціальних прав, які відрізняються від конституційних, якими громадяни володіють з часу народження або набуття цивільної дієздатності. Спеціальне право надає право користування окремими засобами (мисливською зброєю, знаряддям для рибної ловлі тощо), спеціалізованими фондами, обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Виправні роботи* – захід адміністративного стягнення, який поєднує в собі 2 аспекти: матеріального та обмежувального характеру. Матеріальний вплив при призначенні виправних робіт дістає вияв у тому, що із заробітку порушника в доход держави проводяться відрахування в розмірі, встановленому постановою районного суду (судді), в межах *20% заробітку*. До суми останнього входять: заробітна плата за основним місцем роботи, за сумісництвом, гонорари, які отримані відповідно до договорів та трудових угод. Відрахування не допускаються з пенсій та допомог, які отримуються у порядку соціального забезпечення та страхування, а також з виплат одноразового характеру. Відрахування здійснюються з усієї суми заробітку без виключення з нього податків та інших платежів. Строк виправних робіт не повинен перевищувати 2 місяців. *Адміністративний арешт* – найбільш суворий захід адміністративного стягнення, який застосовується у виключних випадках. Призначається лише за 198 постановою суду (судді) у тому разі, якщо за обставинами справи, з урахуванням особи порушника, суддя дійде висновку, що застосування інших видів стягнення буде недостатньо. Призначається цей захід на строк до 15 діб (ст. 32 КпАП). Винятковість адміністративного арешту дістає вияв у тому, що він встановлюється за вчинення адміністративних проступків з особливою антигромадською спрямованістю, які найбільш наближені до кримінально-карних. В КпАП адміністративний арешт призначається за вчинення таких правопорушень:

– незаконне вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44 КпАП);

– дрібне хуліганство (ст. 173 КпАП);

– розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява в громадських місцях у п'яному

вигляді (ст. 178 КпАП);

– злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника поліції, військовослужбовця, члена громадського формування з охорони громадського порядку (ст. 185 КпАП);

– порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 185-1 КпАП);

– прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КпАП).

Адміністративний арешт не може застосовуватись до вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до 12 років, до осіб, які не досягли 18 років, до інвалідів I та II груп (ч. 2 ст. 32 КпАП), військовослужбовців та призваних на збори військовозобов'язаних, осіб рядового та начальницького складів органів внутрішніх справ (ст. 15 КпАП). Застосування адміністративного арешту не тягне судимості, не є підставою для звільнення з роботи і не перериває трудового стажу. Однак час перебування під арештом не включається до стажу, який надає право на щорічну відпустку, і заробітна плата за період утримання під арештом не сплачується. Видворення за межі України. Законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок.

Заходи виховного впливу, які застосовуються до неповнолітніх, які вчинили правопорушення у віці від 16 до 18 років. До них належать:

– зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

– попередження;

– догана або сувора догана;

– передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

2.РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бандурка О.М., Швець Д.В., Бурдін М.Ю...Історія держави і права зарубіжних країн: підручник. Харків: Майдан, 2020. 618с.
2. Громенко С. Чому Україна виграє. К.: вид.:Vivat, 2023.432с.
- 3.Петков С.В. Правознавство.Навчальний посібник. Вид.: КНТ, 2022. 382с.
4. Політологія: навчальний посібник / Л.В. Скрипникова К.: вид. ЦУЛ, 2023. 269с.
5. Політологія: підручник / Шляхтун П. П. К.: вид. ЦНЛ, 2021.464с.
6. Правознавство. Посібник / В.Д. Мірошніченко, Д. Каменський. Вид.: ЦУЛ.2023.
- 7.Правознавство. Навчальний посібник / Валеріан Молдован, Людмила Чулінда. Вид.: Центр учбової літератури. К.2023. 264с.
8. Правознавство. Посібник /В.Д. Мірошніченко, Д. Каменський. Вид.: Центр учбової літератури.К.2023. 264с.
9. Соціологія : навчальний посібник / О. О. Титаренко. Київ: ВД «Дакор», 2020. 210 с.
10. Соціологія: теорії середнього рівня. Навч. посібник /За ред.Ю.Ф.Пачковського. К.: »Каравела», 2020. 356с.
11. Соціологія. Аналіз суспільства / П. Штомпка. Львів: Колір ПРО 2020. 800 с.
12. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій. Підручник. Затверджено МОН України. Лукашевич М.П., Туленков М.В., Яковенко Ю.І. 2024. 544 с.
13. Скрутон Р. Консерватизм: запрошення до великої традиції. Вид.: Наш Формат. 2022. 176с.
14. Станчишин В. Для стосунків потрібні двоє.К.:Віхола,2022 280с.
15. Талдикін О.В. Соціологія права. Структурно-логічні схеми і таблиці : навч. посіб. / О.В. Талдикін. Дніпро: ДДУВС, 2022. 144 с.
16. Тетарчук І.В. Політологія. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. К.: Видавництво ЦУЛ. 2020.160с.
17. Тополевський Р.Б., Федіна Н.В. Теорія держави і права: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2020.268с.
18. Френсіс Фукуяма . Лібералізм і його протиріччя. Вид.: Наш Формат. 2023. 152с.

Інформаційні ресурси:

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

20. Конституція України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K>
21. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
22. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
23. Ларсон Е.Велич і нищість. Історія про Черчилля, його родину та спротив під час Лондонського блищу
Джерело:<https://nashformat.ua/products/velych-i-nytsist.-istoriya-pro-cherchyllya-jogo-rodynu-ta-sprotyv-pid-chas-londonskogo-blitsu-709546>
- 24.Svitlana, YERMAKOVA, Oksana, IVANOVA, Olena, HORYTSKA, Valerii, POLISHCHUK, Tetiana, POLUKHTOVYCH, Tetiana, VIVCHARENKO Influence of the Neuro-Educational Environment on One's Socialization under Total Digitalization. Vol.14 No.4 (2023), 593-611. Published 2023-12-19. <https://doi.org/10.18662/brain/14.4/522> («Вплив нейроосвітнього середовища на соціалізацію особистості в умовах тотальної диджиталізації»)
- 25.Shkurko, V., Polukhtovych, T., Semeniako, Y., Shanaieva-Tsymbal, L., Koltok L. (2023). Using Artificial Intelligence in Education. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 14(3), 516-529. <https://doi.org/10.18662/brain/14.3/488> («Використання штучного інтелекту в освіті»).
- 26.Iryna TAMOZHNSKA, Olha RUD, Serhii MEDYNSKI, Tetiana POLUKHTOVYCH, Nataliia KUZEMKO, Nataliia RUDENKO-KRAIEVSKA (2024). The Educational Paradigm as a Conceptual Model of Developing Competencies During Learning. Revista Românească pentru Educație Multidimensională, 16(2), 152-164. <https://doi.org/10.18662/rrem/16.2/851> («Освітня парадигма як концептуальна модель розвитку компетентностей у процесі навчання»).
- 27.Культура та політика: багатозначність взаємозв'язків. <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/culture-politics/>
28. Ризики воєнного часу: вплив на науку, технології, інновації та перспективи сталого розвитку в Україні: колективна монографія [Електронний ресурс] / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Л.А. Мусіна та ін. Київ: УкрІНТЕЛ, 2024. 174 с. DOI: <http://doi.org/10.35668/978-966-479-150-9>

3. ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ

Критерії, форми поточного та підсумкового контролю

Підсумковий бал (за 100-бальною шкалою) з дисципліни «Соціально-правові студії» визначається як сума середньозважених величин, залежно від вагового коефіцієнту, кожної складової залікового кредиту.

Для заліку

Заліковий модуль 1 (поточний контроль)	Заліковий модуль 2 (модульний контроль)	Заліковий модуль 3 (модульний контроль)	Заліковий модуль 4 КППЗ	Підсумковий контроль (залік)	Разом (підсумкова семестрова оцінка)
100 балів (максимальна кількість балів)	100 балів (Поточний контроль модульний контроль)	100 балів (комплексне практичне індивідуальне завдання)	100 балів		100 балів
Ваговий коефіцієнт					
50%	15%	15%	20%		100%

Для екзамену

Підсумковий бал (за 100-бальною шкалою) з дисципліни визначається як середньозважена величина, залежно від питомої ваги кожної складової залікового кредиту

Заліковий модуль 1 (мод. контр. роб. №1)	Заліковий модуль 2 (мод. контр. роб. №2)	Заліковий модуль 3 (підсумкова оцінка за л.р., пр.р.)	Заліковий модуль 4 (підсумкова оцінка за ІЗ)	Заліковий модуль 5 Екзамен	Підсумкова оцінка
20%	20%	20%	20%	20%	100%

Критерії оцінки тестових завдань:

90–100 балів отримує здобувач освіти, який правильно вирішив більше, ніж 90% із запропонованого набору тестових завдань;

85–89 балів отримує здобувач освіти, який правильно вирішив 85–89% із запропонованого набору тестових завдань;

75–84 балів отримує здобувач освіти, який правильно вирішив 75–84% із запропонованого набору тестових завдань;

65–74 балів отримує здобувач освіти, який правильно вирішив 65–74% із запропонованого набору тестових завдань;

60–64 балів отримує здобувач освіти, який правильно вирішив 60–64% із запропонованого набору тестових завдань;

35–59 балів отримує здобувач освіти, який правильно вирішив 35–59% із запропонованого набору тестових завдань;

0–34 балів отримує здобувач освіти, який правильно вирішив менше, ніж 34% із запропонованого набору тестових завдань.

Критерії оцінювання знань

90–100 балів отримує здобувач вищої освіти, який вільно володіє програмним обсягом матеріалу, виявляє і демонструє особисті творчі здібності, вміє самостійно здобувати нові знання, демонструє ґрунтовні знання, вміння та практичні навички; без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, використовує набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, використовує методи наукового обґрунтування власних рішень, самостійно розкриває власні обдарування й нахили;

85–89 балів отримує здобувач вищої освіти, який вільно володіє програмним обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких є незначною, обґрунтовує та аргументує свою думку;

75–84 балів отримує здобувач вищої освіти, який вміє: зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача, в цілому, самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, серед яких є суттєві; добирати окремі аргументи для підтвердження своїх думок;

65–74 балів отримує здобувач вищої освіти, який відтворює значну частину теоретичного матеріалу, демонструє знання і розуміння основних положень з допомогою викладача; поверхнево відтворює і аналізує навчальний матеріал, виправляє помилки, серед яких є значна кількість суттєвих;

60–64 балів отримує здобувач вищої освіти, який володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну його частину відтворює на репродуктивному рівні або володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу;

35–59 балів отримує здобувач вищої освіти, який володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу;

0–34 балів отримує здобувач вищої освіти, який володіє матеріалом на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів.

Шкала оцінювання:

За шкалою ЛНТУ	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90–100	Відмінно	A (відмінно)
85–89	Добре	B (дуже добре)
75–84		C (добре)
65–74	Задовільно	D (задовільно)
60–64		E (достатньо)

35-59	Незадовільно	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
0-34		F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)

Викладання дисципліни передбачає використання трьох видів оцінювання: поточне, модульне, підсумкове.

Поточне (в межах 100 за накопичувальним принципом у кожному змістовому модулі) – форма контролю, котра проводиться регулярно і дає можливість перевірити підготовку студентів до кожного заняття та засвоєння ними пройденого матеріалу під час практичних занять.

Форми та критерії оцінювання в межах поточного контролю (від 60 до 100 балів):

- виступ на практичному занятті (від 60 до 100 балів);
- доповнення, участь у дискусії з наведенням аргументів (від 60 до 100 балів);
- підготовка презентації з виступом (від 60 до 100 балів);
- написання есе (під есе розуміють твір незначного обсягу, вільної композиції з окремої теми. Есе повинні слугувати вирішенню (усвідомленню) актуальних і складних питань з навчальної дисципліни;
- підготовка наукової публікації (90 балів);
- виступ на конференції (90 балів);
- проходження навчального курсу на одній із онлайн-платформ (90 балів);
- неформальне навчання (зарахований заліковий модуль або теми практичних занять на підставі отриманого сертифіката) (від 90 до 100 балів);
- залік (екзамен)

Модульний контроль (в межах 100 балів) здійснюється на основі результатів модульної контрольної роботи за кожний змістовий модуль. Модульний контроль здійснюється у формі письмових тестів (на платформах Moodle, Classroom).

Підсумковий контроль здійснюється у формі тестових екзаменаційних питань. Оцінюється екзамен в межах 100 балів.

Студенти заочної форми навчання отримують бали за поточний контроль на заняттях і за виконані завдання (усні та письмові).

інформаційних технологій денної та заочної
форм навчання / уклад. Т. Полухтович. Луцьк :
відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2026. 48с.

Комп'ютерний набір
та верстка

Тетяна ПОЛУХТОВИЧ

Редактор

Тетяна ПОЛУХТОВИЧ

Підписано до друку_Формат 60x84/16. Папір офс. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. ___ Обл.-вид. арк. ___ Тираж __ прим. Зам. ___.

Відділ іміджу та промоції
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
ВП ЛНТУ